

MGR K. ZAJDA - H. KIEN

ZAGADNIENIE OBRONNOŚCI PAŃSTWA

W NAUCZANIU I WYCHOWANIU
W SZKOLE POWSZECHNEJ

PODRĘCZNY PRZEWODNIK METODYCZNY
DLA NAUCZYCIELA

507/446
PRAWA AUTORSKIE ZASTRZEŻONE

NAKŁADEM P. A. T. DRUKARNI PAŃSTWOWEJ W POZNANIU

**Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna
we Wrocławiu**

WRO0139829

MGR K. ZAJDA — H. KIEN

Ks. nab. 1958/a

ZAGADNIENIE OBRONNOŚCI PAŃSTWA

W NAUCZANIU I WYCHOWANIU
W SZKOLE POWSZECHNEJ

1643

PODRĘCZNY PRZEWODNIK METODYCZNY
DLA NAUCZYCIELA

PRAWA AUTORSKIE ZASTRZEŻONE

L. SKŁ. 56-SP
NAKŁADEM P. A. T. DRUKARNI PAŃSTWOWEJ W POZNANIU

1938

Centralna Biblioteka Pedagogiczna
Kupiony: Urogo - z ... wrocławskie o
wa ...
A
R.P.
1643
Nr. Inw. ....

Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna
we Wrocławiu

WRO0139829

T R E Ś Ć

C z ę ś ć I.

Sprawa obronności granic Państwa w programach nauczania i wychowania młodzieży szkół powszechnych.

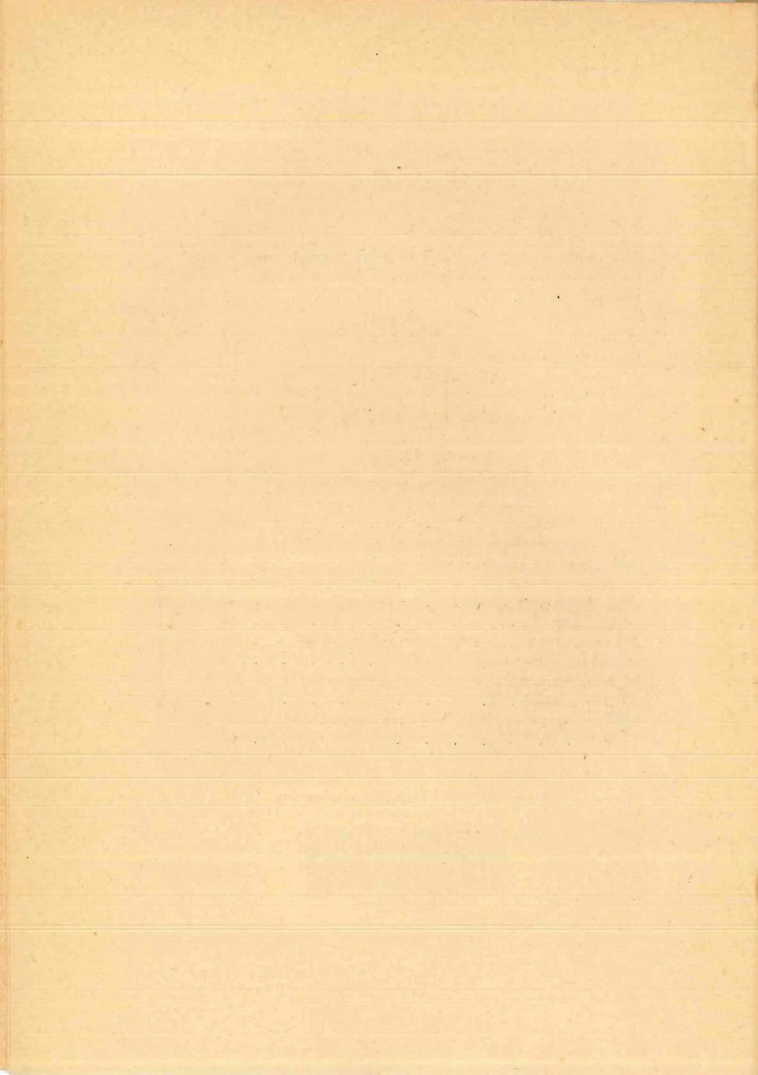
1. Wstęp	3
2. Zagadnienie obronności w zakresie:	
a) historii	9
b) języka polskiego	16
c) organizacji młodzieżowych	22
d) wychowania fizycznego	27
3. Osobowość nauczyciela	30

C z ę ś ć II.

Zagadnienie obronności Państwa w przedmiotach realistycznych i technicznych w szkole powszechnej.

1. Uwagi wstępne	35
2. Realizacja problemu obronności w przedmiotach realistycznych i technicznych:	
a) śpiew	37
b) geografia	40
c) przyroda	46
d) matematyka	51
e) zajęcia praktyczne i rysunki	54
3. Problem obronności w szkołach powszechnych na wsi i w mieście	57
4. Lektura uzupełniająca i biblioteki uczniowskie	61
5. Tezy	62

CZĘŚĆ I

*

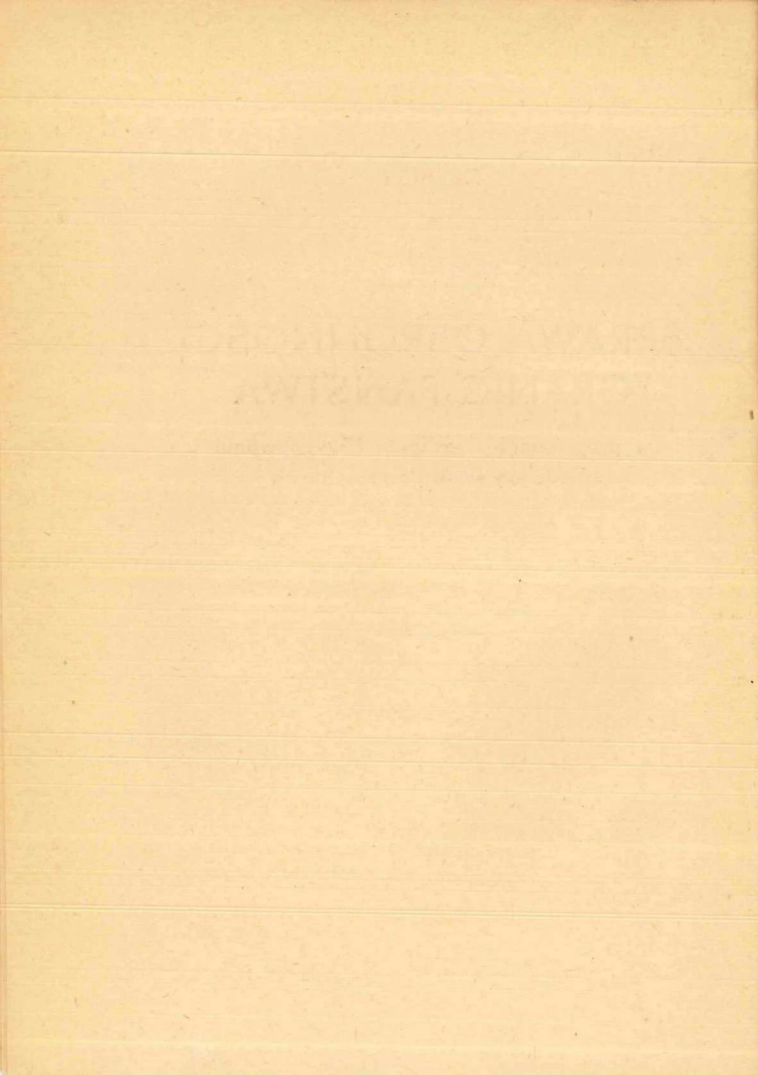
Mgr Konstanty Zajda
Podinspektor Szkolny

SPRAWA OBRONNOŚCI GRANIC PAŃSTWA

w programach nauczania i wychowania
młodzieży szkół powszechnych

„Jesteśmy narodem — i z tego trzeba sobie jasno zdawać sprawę — który musi być „pod bronią“ w najszerszym znaczeniu tych słów. A przede wszystkim w znaczeniu moralnym. Nie mam tu na myśli pobrzękującego szabłą i frazeologią pustego militarysty, ale głębokie zrozumienie dla roli i zadań żołnierza-obroncy Ojczyzny. Chodzi mi o to, by każdy Polak od dziecka wyrastał w tej świadomości, że los jego Ojczyzny zależy od tego, ilu i jakich żołnierzy może ona powołać dla swej obrony. Aby każdy Polak, nim dłoń jego potrafi udźwignąć karabin, nim krok jego potrafi zrównać się z marszem kolumny żołnierskiej — w duszy posiadał już wysokie cnoty żołnierskie: obowiązku, poświęcenia, prawości i honoru. Taki mi się przedstawia wielki i piękny styl wychowawczej pracy nauczyciela.“

Słowa te wypowiedział Marszałek Smigły-Rydz do nauczycielstwa, podkreślając w ten sposób doniosłość i wagę problemu oraz wytyczając główną linię, jaka powinna przewijać się w szkole poprzez całość pracy wychowawczej i dydaktycznej. Zawierają one niejako program działalności szkoły w zakresie realizacji hasła obrony kraju i nakazują bez jakichkolwiek w tym kierunku wątpliwości rozpocząć pracę nad przysposobieniem młodzieży do obrony państwa już w najwcześniejszej młodości, jako okresie, którego znamionuje siła wrażeń i przeżyć, oraz duża pod tym względem dynamika uczuć.

Skutkiem tego, szkoła powszechna urasta do pierwszorzędnego i podstawowego czynnika jako ta, która przez swe progi przeprowadza wszystkłą młodzież w Polsce, i która często jest jedynym miejscem, gdzie można dać przyszłemu obywatelowi najbardziej istotne wyrobienie, zorientowanie, uświadomienie i nastawienie do tego problemu. Szkoła powszechna stoi tak wysoko w hierarchii elementów obronnych państwa właśnie dzięki swej powszechności, bo nawet wojsko, mimo charakteru powszechności, obejmuje swym zasięgiem tylko mężczyzn i to takich, którzy odpowiadają pewnym warunkom zdrowotnym, a współczesna wojna, niezmiernie skomplikowana, wymaga powszechnego uświadomienia i przysposobienia, zwłaszcza w zakresie silnej postawy moralnej bez względu na płeć, wiek i zdolność do służby wojskowej.

Jeśli chodzi jednak o rozwiązanie praktyczne tego problemu na terenie szkoły powszechnej, to nasuwają się tu pewne trudności, na skutek tego, że brak jeszcze szczegółowych wytycznych, jakie elementy wiedzy, umiejętności i sprawności powinien wynieść uczeń ze szkoły po jej ukończeniu.

Znajdujące się w programie wzmianki mają charakter ogólny, nie podają konkretnego sposobu rozwiązania, skutkiem czego, mimo tych podkreśleń, realizacja tego zagadnienia jest różna w szkołach i zależna w dużej mierze od indywidualności, przygotowania, nastawienia czy nawet płci nauczyciela.

Ostatnie zarządzenie Ministerstwa W. R. i O. P. w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży do obrony kraju precyzuje w sposób jasny zagadnienie moralnego przysposobienia młodzieży, kładąc nacisk na wykształcenie silnego charakteru, cnót obywatelskich i żołnierskich, lecz jeszcze nie rozwiązuje zagadnienia, jakie elementy wiedzy, mające związek z obronnością Państwa, należy uczniowi przyswoić przy

nauczaniu poszczególnych przedmiotów, i jakie dalsze cechy czy wartości ma nauczyciel wypracowywać w osobowości wychowanka, aby tenże w całość tego problemu wnosił wartości pozytywne i mające praktyczną dla tej obronności wartość.

Nie ma najmniejszej wątpliwości, że całością swej pracy wychowawczej i dydaktycznej szkoła może kształtować zdrową i silną psychikę, urabiać charakter, uświadamiać narodowo, państwowo i społecznie i rozbudzać racjonalny patriotyzm.

Poza tym ma ona duże możliwości rozwinięcia sprawności i wytworzenia pewnych wartościowych dyspozycji, tak by wychowanek po nadejściu właściwego okresu przygotowania i szkolenia w zakresie obrony kraju, miał większą łatwość w przyswojeniu sobie nowych zasad i form, oraz, by posiadał większą zdolność asymilacji nowej treści, podawanej mu przez czynnik, przygotowujący stronę praktyczną i techniczną obrony kraju.

Nim przejdę do analizy programu szkolnego i organizacji młodzieżowych, nim uwypuklę, gdzie, w jakim zakresie i w jakim nasileniu znajdują się te elementy — postaram się dla lepszego uchwycenia tego problemu postawić pewne kryteria, ustalić w przybliżeniu pewne zasadnicze wymagania, naszkicować i naświetlić sylwetkę, która by skupiała w sobie te zasadnicze cechy, które są konieczne dla każdego obywatela, obywatela-żołnierza przede wszystkim, tak by mógł on w sposób skuteczny odegrać rolę w obronie kraju na wyznaczonym mu odcinku, by wnosił z sobą takie elementy psychiczne i techniczne, na których odpowiedzialny czynnik za obronę kraju mógł by w każdej sytuacji oprzeć się w sposób pewny i zaufany.

Wydaje mi się, że takie ustalenie wymagań opartych na wypowiedzeniach, względnie wy-

tycznych ludzi stojących wysoko w hierarchii państwowej, a zarazem odpowiedzialnych za organizację i program obrony kraju, pozwoli mi na łatwiejsze rozwiązanie tematu.

W cytowanym wyżej rozporządzeniu oraz w podręczniku dla instruktora Przepisów Wojskowego pt.: „Służba”, zatwierdzonym do użytku służbowego przez Państwowy Urząd W. F. i P. W. oraz w „Regulaminie Piechoty” cz. I, wydawnictwie zaleconym do użytku służbowego przez Ministerstwo Spraw Wojskowych, została sprecyzowana sylwetka-ideał żołnierza-obywatela, którego winny cechować: miłość Ojczyzny, honor, odwaga, waleczność, karność, posłuszeństwo, koleżeńskość, samodzielność, przedsiębiorczość, prawdomówność i powściągliwość w mowie.

Na doniosłość i wartość wyżej wymienionych cnót wskazuje Marszałek Józef Piłsudski, określa zespół ich jako „morale” żołnierskie i stwierdza, że „naród, który owej morale nie ma dość wyrobionej, ma w każdej wojnie z góry olbrzymie szanse przegranej”.

Na wyrabianie cnót żołnierskich kładzie również nacisk Marszałek Śmigły-Rydz w przytoczonych przeze mnie na wstępie słowach.

Mimo, że technika w przyszłej wojnie będzie miała wyznaczone prawdopodobnie dominujące miejsce, to jednak decydujące znaczenie będzie miał człowiek, opanowany, o silnych nerwach, a przede wszystkim o wysokim „morale”.

Otóż zwracanie uwagi na ten moment w pracy szkolnej, podkreślanie tego faktu i kształcenie tej postawy ma dla obrony kraju ogromne znaczenie, zwłaszcza, jeśli zważymy, że w zakresie techniki i jej rozwoju, możliwości nasze są znacznie mniejsze niż niektórych naszych sąsiadów.

Wyżej wymienione cechy nie mogą powstać od razu. Każdy Polak, począwszy od dziecka, musi się ich dorabiać, wypracowywać je, muszą

się one powoli lecz mocno krystalizować i w ten sposób niejako cementować przyszłą postawę, mocną i zwartą, nie tylko obronną ale i aktywną.

Reasumując, zakładamy, że pierwszą i zasadniczą cechą obywatela-żołnierza to jego wysoka „morale” i duchowa dzielność, która może powstać i wytworzyć się tylko u uświadomionego oraz związanego psychicznie i kulturalnie ze swą Ojczyzną obywatela. Stopień tego uświadomienia jest dla obrony kraju niezmiernie ważnym i cennym czynnikiem. I tu właśnie, w tym zakresie, szkoła powszechna ma szerokie i wdzięczne pole działania do wytworzenia tego uświadomienia, wyrobienia i zaszczepienia wyżej wspomnianych cnót.

Drugą z kolei cechą — to sprawność fizyczna. Trudno sobie wyobrazić, by człowiek fizycznie niedomagający, pełen wad i niedociągnięć w swej konstytucji fizycznej, był zdolny do wysiłku, który mu wojna narzuca jako żołnierzowi. Wojna każda wymaga hartu mięśni, a wytworzone przebiegiem działań sytuacje każą pokonywać niecodzienne trudności i zdobywać się na niecodzienny wysiłek. Zdolność do wysiłku fizycznego i to przede wszystkim długotrwałego jest podstawą dzielności duchowej, podtrzymuje ją, wzmacnia i uwielokrotnia.

Trzecią cechą — to właściwe, przystosowane do współczesnych wymagań obrony kraju wyszkolenie bojowe żołnierza. Od poziomu i wartości tego wyszkolenia zależy siła reakcji na wszystkie spodziewane i niespodziewane sytuacje, wywołane i związane z obroną kraju. Wyszkolenie to musi cechować w całym tego słowa znaczeniu praktyczność, gdyż każda wojna, zarówno obronna jak i zaczepna, jest w wysokim stopniu dziedziną praktycznego działania.

Czwarta cecha — to sprawność umysłu, zdolność do szybkiej orientacji, natychmiastowej na nieprzewidziane zjawiska reakcji, rozumienie

całego szeregu zjawisk otaczającego świata przyrodniczego i fizycznego.

Otóż wyżej nakreślona sylwetka żołnierza jest już do pewnego stopnia wystarczającym wskaźnikiem, na podstawie którego, analizując program, można w nim wyłowić te wszystkie elementy, które mają wartość pośrednią lub bezpośrednio dla obrony kraju.

Jeśli skonfrontujemy sylwetkę żołnierza z sylwetką ucznia nakreślona w Statucie, Ustawie Ustrojowej oraz w celach poszczególnych przedmiotów, zauważymy, że one są sobie bliskie i pokrewne.

A jeśli jeszcze do tego dodamy, że sposób wychowawczego oddziaływania oraz metody i organizacja pracy dydaktycznej kładą wiele nacisku na wyrobienie samodzielności i sprawności ucznia oraz praktyczny sposób ujmowania wszelkich zjawisk przez niego, to znajdziemy w tym zakresie całkowitą korelację z metodami wychowania i szkolenia żołnierza. Podkreślanie, jak najszersze stosowanie w nauczaniu samodzielności, opieranie nauczania na jak najbardziej czynnej postawie ucznia, wyrabia w sposób niemal automatyczny te dyspozycje, które będą miały wielkie znaczenie dla przyszłej postawy obronnej i aktywnej naszego wychowanka.

Możemy więc śmiało powiedzieć, że materiałem i treścią zawartą w programach szkolnych oraz metodą i organizacją pracy dydaktycznej i wychowawczej, opartą na wskazówkach programu i Statutu, można w uczniu wyrobić szereg tych wartości, które cechują dobrego żołnierza-obywatela.

A więc materiałem programowym, zawartym w języku polskim i historii, uświadomimy o przejawach kultury polskiej, o naszych ideałach narodowych i państwowych, przez kult dla bohaterów i wodzów będziemy rozwijać i potęgować cnoty żołnierskie, wskazywać na wysokie poczu-

cie honoru i obowiązku naszych wodzów i wytwarzać w ten sposób taką atmosferę wychowawczą, która spotęguje w młodzieży pęd i wolę do zdobycia tych wszystkich wartości.

Ćwiczeniami cielesnymi usprawnimy młodzież fizycznie, wykształcimy wolę i wyrobimy w grach zespołowych poczucie honoru, zwartości grupowej, konieczności podporządkowania się jednostki celom grupy, i wolę zwycięstwa.

Wszystkimi innymi przedmiotami — rozwiniemy umysł i uwypuklimy w nich te elementy, które mają związek z obronnością kraju. Przez organizacje młodzieżowe wyrobimy poczucie odpowiedzialności za pracę jednostkową i zespołową, ukształtujemy charakter, wyrobimy tężyznę moralną i fizyczną, wdrożymy młodzież do pracy dla dobra innych i rozwiniemy poczucie obowiązkowości. Przez lekturę uzupełniającą i inną oraz czytanki wpłyniemy na wyobraźnię wychowanka, oddziałamy na spotęgowanie się jego uczuć społecznych i patriotycznych, przez przykłady i wzory dzielności stworzymy podłoże, na którym rozwinie się wola działania, chęć czynu i sam czyn, jako największy i najwartościwszy wyraz ludzkiej osobowości.

Historia.

Po nakreśleniu tego wstępu przechodzę do szczegółowego zanalizowania historii, języka polskiego, ćwiczeń cielesnych i organizacji młodzieżowych; inne przedmioty omówi p. podinsp. szkoln. Hubert Kien.

Wydaje mi się słusznym postawienie zasady, że historia jest podstawowym przedmiotem, przy pomocy którego można krzewić cnoty żołnierskie, budzić wiarę w ideały i wielkość swego narodu, a obrazowo przedstawivszy przeszłość, wywołać chęć bohaterstwa, tego najistotniejszego i najwartościowszego przejawu duszy ludzkiej,

przedstawić na przykładach, że to bohaterstwo nieraz pełne blasku, niestety, nie pozwoliło nam utrzymać niepodległości, gdyż brak było w naszym życiu państwowym szarej, codziennej, mrówczej, konstruktywnej pracy oraz zrozumienia, że tylko te właśnie elementy działania ludzkiego obok bohaterstwa mogą dać trwałe szczęście jednostce, narodowi i państwu. Myślę, że w każdym temacie, w każdym obrazie na wszystkich szczeblach i stopniach szkoły znajduje się treść, przy pomocy której można:

1. budzić wiarę w siły orężne narodu,
2. wykazać zdolność, dynamikę oraz prężność kulturalno-cywilizacyjną narodu i państwa,
3. wskazać, że naród polski na przestrzeni całych swych dziejów aż do dnia dzisiejszego wydaje wybitne jednostki, będące uosobieniem geniuszu narodowego,
4. uwydatnić zdolność narodu polskiego do organizowania swego bytu w oparciu o swe wartości kulturalne i cywilizacyjne,
5. rozwinąć w młodzieży kult wielkości i bohaterstwa, umocnić wiarę w ideały i nauczyć żyć dla nich i walczyć o nie,
6. wzbudzić poszanowanie dla kultury innych narodowości,
7. zaznajomić ponadto z dawnym uzbrojeniem, taktyką i techniką obrony i ekspansji narodowej i wskazywać na współczesne sposoby obrony.

Tematy z tych dziedzin uświadomią ucznia, a więc wyrobią głębszy stosunek do przeszłości, i na tej podstawie pozwolą kształtować się pozytywnie stosunkowi do współczesności, dadzą mu poczucie wartości siły i wyrobią w nim emocjonalny i rzeczowy stosunek do tych wszystkich wartości, które składają się na pojęcie narodu i państwa.

Podkreślam więc, że wszystkie niemal tematy mogą oddać dużą usługę w kierunku pozytywnego urabiania przyszłego obywatela-żołnierza.

Specjalnie jednak nadawały by się do omówienia: Bolesław Chrobry walczy o niezależność i granice państwa, wjazd do Kijowa, walka Krzywoustego o Pomorze, obrona Głogowa, bitwa pod Płowcami, zwycięstwo pod Grunwaldem, Kazimierz Jagiellończyk i odzyskanie Pomorza, bitwa pod Obertynem, Stefan Batory — obrazek wojny moskiewskiej, zwycięstwo pod Kirchholmem, zwycięstwo pod Kłuszynem, obóz polski pod Chocimem, odsiecz Wiednia, bitwa pod Raszynem, zwycięstwo racławickie, zwycięstwo pod Iganiami, wymarsz kadrówki dnia 6. VIII. 1914 r., obrazek z walk o wyzwolenie Polski w czasie Wielkiej Wojny, obrona Polski w 1920 r.

Co w tych tematach można podkreślić i uwypuklić?

Zdolność obronna Polski, umiejętność organizowania tej obrony, wzbudzić wiarę w siły orężne narodu polskiego, można zaznajomić przy omawianiu tych obrazów z dawnym sposobem wojowania, a więc z taktyką, i skorelować ze współczesnymi sposobami walki.

Uwypuklić, że mimo niejednokrotnie przewagi wroga zadecydowała o zwycięstwie właśnie siła moralna i duchowa wodza i zastępów polskich (Obertyn, Kirchholm, Kłuszyn, rok 1920).

Omawianie taktyki i uzbrojenia wytworzy pewne dyspozycje, które pozwolą łatwiej zrozumieć i wczuć się w współczesną taktykę. Bolesław Chrobry walczy o niezależność i granice państwa, walka Krzywoustego o Pomorze, Stefan Batory, król niemalowany, Józef Piłsudski, Naczelnik Odrodzonego Państwa, Chodźiewicz, Stefan Czarniecki, Jan Sobieski, Emilia Plater, Żółkiewski jako wzór obywatela i jego śmierć pod Cecorą, Henryk Dąbrowski i ks. Józef Po-

niatowski, obrona Polski w r. 1920. W tematach tych można podkreślić zdolność narodu polskiego do wydawania jednostek wybitnych, umiejących organizować obronę narodu i wywalczyć zwycięstwo, można przedstawić ich gotowość poświęcenia, zdolność do najwyższych ofiar, walkę o ideały i wielkość Polski, wbrew niejednokrotnie opinii ogółu. Można poza tym uwypuklić wysokie żołnierskie cnoty naszych wodzów.

Drużyna rycerska Chrobrego, fortyfikacje miejskie Krakowa w XV wieku, obraz wojska i floty za Władysława IV. W tych obrazach podkreślić można dawną organizację siły obronnej oraz sposoby organizowania tej obrony, i można na tle tego wyjaśnić i przedstawić dzisiejsze sposoby organizowania obrony kraju.

Potop szwedzki, obrona Częstochowy, ks. Kordecki, Stefan Czarniecki zawierają przykłady, że brak zwartości w narodzie, poczucia ładu jest powodem chaosu wewnętrznego i sprzyja w wysokim stopniu najazdom sąsiadów, a na tle tego, że poświęcenie jednostki, jej siła duchowa, zdolność i energia oraz zwarty zespół walczących z nią ludzi może stać się przyczyną odrodzenia militarne i moralne narodu. „Postacie Czarnieckiego i Kordeckiego są żywym przykładem, jak należy pojmować miłość Ojczyzny i jak należy twardo i nieustępliwie iść drogą obowiązku i sumienia.” Żółkiewski i jego śmierć pod Cecorą jest dalszym przykładem, że brak gotowości wojennej oraz zrozumienia, mimo wysiłku jednostki i jej bohaterstwa, nie pozwoli uchronić kraju od dotkliwej klęski i że zwartość narodu i jego zdolność obronna mogła by odwrócić tę tragedię.

Czas potopu szwedzkiego, powstanie listopadowe są doskonałym przykładem, że mimo zasobów finansowych i wojska, naród ponosi klęskę, gdyż brak mu umiejętności organizowania obrony kraju oraz wodza, który by miał od-

wagę wziąć pełną na siebie odpowiedzialność za losy narodu i państwa.

Natomiast obrona Polski w r. 1920 jest kontrastującym przykładem, że siła moralna wodza, jego energia, poczucie odpowiedzialności i wiara oraz zwartość całego narodu potrafią zrównoważyć braki w dziedzinie materialnej i technicznej.

Na przykładach tych i wielu innych można wypuklić uczniom, że tylko naród zwarty psychicznie, karny i zdyscyplinowany, o wysokim napięciu ideowym zawsze osiągnie efekty przy montowaniu potęgi swego państwa. Konkretnie przykłady oparte na obrazach historycznych potrafią przemówić do wyobraźni ucznia i wywołać prócz doznań zadumę nad tym, co było i może być, jeśli się zmieni strona psychiczna jednostki i narodu. Zespół powstałych na tle tego uczuć, oddziała niewątpliwie w silnym stopniu na wolę w kierunku pracy nad sobą, by stać się najbardziej cenną jednostką społeczeństwa.

Jeśli chodzi o problemy współczesnej obrony kraju, to najwięcej w tym zakresie tematów posiadają klasy najwyższe wszystkich stopni szkół. W tematach takich, jak: nasze granice i ich obronność, Korpus Ochrony Pogranicza, powszechna służba wojskowa, nasza armia i rodzaje broni, przysposobienie wojskowe, organizacje lokalne i powiatowe, i w innych, można podkreślać i omawiać problem obrony kraju z różnych punktów widzenia: politycznego, gospodarczego, kulturalnego i społecznego.

Wszystkie właściwe tematy w kl. VII szkół III stopnia pt.: „Obowiązki obywatela” mają ścisły związek z tym problemem i odpowiednio wyzyskane mogą oddać usługi w kierunku zorientowania o wszystkich elementach wchodzących w zakres obrony kraju. Na stop. I i II są tematy identyczne. Należy specjalnie w

szkołach I stop. w grupie obowiązków obywatela omówić wymieniony obowiązek żołnierski, który należy interpretować w sensie nie tylko oddania życia w obronie kraju, ale w sensie zdobycia przez obywatela takich walorów i takich umiejętności czy sprawności, aby mógł on w zorganizowanym zespole lub indywidualnie być czynnikiem obronnym i aktywnym.

Jasną jest rzeczą, że nauczyciel, omawiając te poszczególne tematy, nie powinien schodzić do roli informatora, lecz musi położyć nacisk na zorientowanie uczniów w tym problemie (co zresztą podkreślają wyniki), dążyć do tego, by uczniowie wniknęli w mechanizm zjawisk związanych z tym problemem oraz, by nie tylko wiedzieli, ale przede wszystkim rozumieli, jak ten problem wygląda, jak się zmienia, jaka jest jego dynamika, jakim ulega wpływom i czynnikom i jakie może mieć znaczenie w pozytywnym rozwiązaniu sprawy szczególnie obywatel, a w konkretnym wypadku uczeń, przyszły obywatel-żołnierz.

Taki punkt widzenia wnosi duże walory wychowawcze i kształcące do osobowości ucznia, uczy go wiary w przyszłość i kształci wolę działania.

Poza tym unaocznianie tych zagadnień, zetknięcie ucznia z konkretnymi sytuacjami i sposobami, rozwiązującymi problem obrony kraju, usunąć z nauczania werbalizm.

Duże znaczenie w kierunku kształcenia pewnych dyspozycji, wyrabiania pewnych sprawności i umiejętności, może mieć stosowanie pomocy naukowych, w postaci przede wszystkim mapy i ilustracji. Przy realizowaniu historii zaznajamiamy młodzież z mapą polityczną i fizyczną, uczymy młodzież czytać tę mapę i wyciągać najrozmaitsze wnioski pod kątem potrzeb tego przedmiotu.

Otóż to odczytywanie mapy zaznajamia młodzież z terenem, uczy patrzeć poważnie na

niego, i doceniać wpływ terenu na człowieka, na jego pracę i przejawy jego działania. Umiejętne i celowe stosowanie mapy zaznajamia z podstawowymi elementami nauki terenoznawstwa, tej podstawy wykszolenia bojowego żołnierza. Niemniejszą wartość ma stosowanie ilustracji, które kształcą spostrzegawczość, bystrość, zdolność wnioskowania itp.

W związku z organizacją pracy dydaktycznej w nauce historii, należy wspomnieć o wycieczkach. Wycieczki te poza celami wychowawczymi mogą spełniać doniosłą rolę w kierunku zaznajamiania z konkretnymi sposobami, rozwiązującymi problem obrony kraju dawniej i dziś.

Rozpatrując program historii pod względem stopni szkół, muszę tu podkreślić, że zarówno wymiar czasu jak możliwości i warunki organizacyjne dają nauczycielowi w szkole III stopnia szansę lepszego osiągnięcia efektów w tym zakresie. Pozwalają mu na większą inicjatywę w zakresie operowania zasobem materiału jak i oddziaływania w tej dziedzinie.

Wszystkie podane wyżej tematy i obrazy zostały wzięte z programu klasy IV szkoły I stopnia, oraz klasy V, VI i VII szkół II i III stopnia, a więc z kursu systematycznego tego przedmiotu. Elementy historii zawarte w języku polskim w dziale tematów na szczelbu pierwszym wszystkich stopni szkół zostaną uwzględnione przy omawianiu języka polskiego.

Chciałbym, kończąc swe uwagi o historii, podkreślić jeszcze jeden moment w nauczaniu historii, a mianowicie, że dzieje nasze wykazują, iż zawsze zwracaliśmy tylko uwagę na moment organizowania obrony. Otóż wydaje mi się, że należało by stale podkreślać przy przedstawianiu obrazów historycznych lub omawianiu problemu obrony kraju takie siły, które potrafią z obronnych zamienić się w aktywne. Budzenie i kultywowanie tych sił daje większe poczucie

swej wartości i mocy. Potrzebę budzenia tych sił widzę właśnie w słowach Naczelnego Wodza, który mówi, że „jesteśmy Narodem, który musi być pod bronią w najściślejszym znaczeniu tych słów”.

Język polski.

Język polski obok historii zawiera bardzo dużo materiału, który również w wysokim stopniu oddziałuje na stronę emocjonalną ucznia i pozwala wygrywać swą treścią najsilniejsze i najgłębsze akcenty. „Zasadnicza oś programowa „Polska i jej kultura” jest w języku polskim najgłębiej naświetlona i skoncentrowana. Taki sposób ujęcia odpowiada w zupełności potrzebom kształtowania sił moralnych młodzieży dla potrzeb obrony Państwa.” Zaznajamiając z przejawami kultury polskiej duchowej i materialnej, uświadamiając i podkreślając jej wartość, budzimy przez to głębszy stosunek do przeszłości i rzeczywistości narodowej. To uświadomienie ma silny wpływ na wytworzenie się w psychice ucznia, a później obywatela silnej woli w kierunku obrony tych wszystkich wartości, które składają się na pojęcie narodu i Ojczyzny.

Obserwacja zmagania narodów w czasie wielkiej wojny światowej wykazała, że kwestia uświadomienia obywatelskiego w najszerszym tego słowa znaczeniu miała na samopoczucie żołnierza głęboki wpływ. Im uświadomienie to słabsze, im stosunek do problemów narodowych i państwowych jest płytszy, tym większe są możliwości załamania się psychicznego żołnierza i obywatela. Stopień tego uświadomienia odgrywa poważną rolę, zwłaszcza w tych momentach, w których wróg poza naciskiem orężnym usiłuje jeszcze wywierać destrukcyjny wpływ w postaci szerzenia najrozmaitszych wiadomości ujemnych, mających za cel osłabienie sił moralnych przeciwnika.

Otóż problem ten łączy się ściśle z kwestią propagandy, która stara się wniknąć do wszystkich dziedzin życia przeciwnika.

Żołnierz i obywatel, pozbawiony głównych podstaw wiążących go z przeszłością i teraźniejszością swego kraju, nie mający należycie wyrobionego stosunku do zagadnień narodowych i państwowych, będzie nadzwyczaj podatnym na destrukcyjne działanie strony przeciwnej. Wiara w wartości swego narodu, w jego zdolność wytwarzania sił twórczych, zwartość społeczna, kulturalna, duże napięcie ideowe, będą najpoważniejszymi czynnikami, na których destrukcyjna praca przeciwnika nie znajdzie żadnego rezonansu.

Język polski ze względu na wymiar czasu, dydaktyczną wielostronność, programową ogniskowość oraz bogaty zasób treści ma duże możliwości w kierunku uwypuklenia i wydobywania momentów, związanych z problemem obronności.

Główny materiał dla tych zagadnień znajduje się zasadniczo w „Tematach ćwiczeń w czytaniu, mówieniu i pisaniu”. Przez tematy te w każdej klasie i na każdym stopniu można realizować wspomniany przeze mnie problem.

Poczynając już od klasy I duże znaczenie z punktu widzenia uświadomienia narodowego i państwowego będą miały organizowane przez szkołę uroczystości i święta państwowe, a w związku z nimi zaznajamianie działwy z symbolami państwowymi i czołowymi postaciami życia politycznego, wojskowego, społecznego i gospodarczego naszego Państwa.

Klasa I — Godło Państwa (Orzeł), postacie Prezydenta Rzplitej, Marszałka Piłsudskiego i Marszałka Śmigłego-Rydza.

Klasa II — sztandar Państwa Polskiego, godło i barwy państwowe, hymn państwowy, obrazki z życia Prezydenta Rzplitej, Marszałka Piłsudskiego i Marszałka Śmigłego-Rydza.

Materiał ten znajduje się na wszystkich trzech stopniach szkoły powsz. Ze względu na to, że Marszałek Śmigły-Rydz jest Naczelnym Wodzem i głównym organizatorem naszego zbrojnego pogotowia, przeto uważam, że i z jego osobą należy ucznia zaznajomić.

Klasa III, kurs A, stopień I — pamiętki z dawnych czasów w naszej okolicy, podania i legendy miejscowe i okoliczne (o ile wiążą się z tym zagadnieniem), opowiadania, sceny i obrazy z przeszłości Polski, związane z wybitnymi postaciami jak: Sobieski, Kościuszko, Dąbrowski, uroczystości szkolne i miejscowe. Władze i urzędy, bezpieczeństwo naszej okolicy, policja, wojsko, życie i zajęcia żołnierza. Najważniejsze zdarzenia bieżące z życia Polski.

Klasa II, kurs B, stopień I — wypadki i zdarzenia naszej okolicy ze szczególnym uwzględnieniem okresu walk 1914—1920 r.; opowiadania o życiu Marszałka Piłsudskiego i odzyskania niepodległości, Gdynia.

Klasa III, stopień II i III — pamiętki z dawnych czasów w naszej okolicy, podania i legendy miejscowe i okoliczne, władze i urzędy, bezpieczeństwo naszej okolicy, wojsko, życie i zajęcia żołnierza.

Klasa IV, kurs A, stopień I — śmierć pułkownika i pieśni żołnierza — Mickiewicza. Wybór poezji legionowej (duży wybór daje Mączka, Słoński, Kaden-Bandrowski, Hłakowiczówna). Fragmenty z życia wielkich ludzi, w szczególności królów, wodzów i bohaterów z czasów do Stefana Batorego włącznie, np. Zawisza Czarny, Stefan Batory. Obrazy z życia współczesnej Polski, np. władze i urzędy, dostępne fragmenty z życia politycznego Polski. Obrazy z życia dzieci i młodzieży: zabawy, sporty, wycieczki, przygody, podróże, obozy harcerskie, życie społeczne w szkole.

Klasa IV, kurs B, stopień I — obrazy z życia dzieci i młodzieży: zabawy, sporty, wycieczki, przygody, podróże, obozy harcerskie, życie społeczne w szkole. Fragmenty z życia i działalności wielkich ludzi, np. Kościuszko. Zesłańcy na Syberii. Obrazy współczesnego życia Polski i środowiska, wybrane z historii, np. spełnianie obowiązków względem Państwa, z uwypukleniem zwłaszcza służby wojskowej.

Klasa IV, kurs C, stopień I — wyjątek z „Placówki” Prusa. Obrazy z życia młodzieży — jak wyżej. Obrazki z życia i czynów Marszałka Piłsudskiego. Obrazy z życia gospodarczego Polski (zwłaszcza te, które mają związek z obronnością Państwa). Polacy w świecie, obrazy z życia współczesnej Polski, np. praca i życie armii, strażnicy naszych granic, przysposobienie wojskowe.

Klasa IV, stopień II i III — wypadki i zdarzenia w naszej okolicy ze szczególnym uwzględnieniem okresu walk z r. 1914—1920. Sceny, opowiadania i obrazy związane z wybitnymi postaciami, jak: Sobieski, Kościuszko, Dąbrowski. Opowiadania z życia Marszałka Piłsudskiego. Najważniejsze zdarzenia bieżące z życia Polski, związane z zagrożeniem obronności Państwa. W klasach wyżej podanych, w pewnym zakresie można zużytkować świat bajek i legendy ogólnopolskie. Specjalnie należy wyzyskać fragmenty z życia wybitnych ludzi i obrazy współczesnego życia Polski, zwłaszcza takie, które ilustrują czynniki obronne naszego kraju.

Klasa V, stopień II i III — obrazy z życia dzieci i młodzieży: sporty, wycieczki, obozy harcerskie, przysposobienie wojskowe, życie społeczne w szkole. Fragmenty z życia wielkich Polaków: wodzów i bohaterów. Strażnicy naszych granic: armia polska, Korpus Ochrony Pogranicza, Liga Obrony Powietrznej Państwa.

Obrazki z pogranicza polskiego. Obrazki z życia naszych sąsiadów, oraz z życia Polaków w krajach ościennych.

Klasa VI, kurs A, stopień II — Polacy w różnych krajach europejskich i w świecie, w przeszłości i terażniejszości, np. legiony Dąbrowskiego w Egipcie, zesłańcy polscy na Syberii, grupa działaczy niepodległościowych w Londynie (Józef Piłsudski, Ignacy Mościcki, Stanisław Wojciechowski). Obrazki z polskich formacji wojskowych na obczyźnie w czasie wielkiej wojny. Przejawy życia politycznego, społecznego i kulturalnego, Władze i urzędy, praca i życie armii, związki sportowe, przysposobienie wojskowe.

Klasa VI, kurs B, stopień II — specjalnie należy naświetlić tematy, omawiające przejawy życia kulturalnego i gospodarczego, z podkreśleniem ich wpływu na postawę obywatela i społeczeństwa w omawianym zakresie.

Klasa VI, stopień III — tematy jak wyżej.

Klasa VII, stopień III — należy specjalnie naświetlić tematy z życia gospodarczego i kulturalnego, przejawy tego życia oraz podkreślić konieczność oddziaływania każdego obywatela na podniesienie się jego poziomu tak, by środowisko, w którym pracuje, było zwarte psychicznie, społecznie i kulturalnie, co jest jednym z podstawowych czynników obronności kraju.

W związku z realizacją hasła obronności kraju w szkole nasuwają się wskazania natury wychowawczej, dydaktycznej i metodycznej, a mianowicie:

- a) Każdy poruszony w klasie, czy w szkole temat nie może się skończyć zawsze na omówieniu, czy przedyskutowaniu. Jako rezultat wychowawczy tej pracy musi zaistnieć pewien konkretny czyn, realne zadanie do spełnienia. Obracanie się

tylko w sferze treści słownej nic nie wnosi pozytywnego w osobowość ucznia i nie przyczynia się do trwałej i głębokiej realizacji zagadnienia obronności kraju na terenie szkoły. Możliwości w tym zakresie są dosyć duże, np. przy omawianiu tematu „strażnicy naszych granic” można nawiązać korespondencję z KOP'em, wykonać na gwiazdkę dla żołnierzy w granicach możliwości szkoły jakieś upominki, nawiązać kontakt z najbliższym oddziałem wojskowym i zaznajomić się w ten sposób z konkretnym życiem żołnierza, brać udział w uroczystościach państwowych, lub świętach żołnierskich danego oddziału. Zaznajamiając młodzież z LO PP'em, P. C. K., P. W., należy dzieci nie tylko informować i orientować, lecz obudzić chęć do stworzenia kół tego rodzaju, jeśli oczywiście dotąd nie powstały na terenie szkoły.

- b) Zaprawiając uczniów do korzystania z literatury popularno-naukowej, artykułów, broszurek, uwzględniać takie broszurki i artykuły, które poruszają problem obrony kraju.
- c) Przy opracowywaniu rozkładu materiału nauczania z języka polskiego, mieć na uwadze, aby w rozkładzie tym znalazły się czytanki, które będą odbiciem tematów podanych wyżej przy omawianiu poszczególnych klas.
- d) Przy kompletowaniu lektury uzupełniającej i bibliotek szkolnych uwzględniać książki o treści patriotycznej, żołnierskiej, sportowej, budzące chęć czynu, odwagę, dzielność, ofiarność, poczucie honoru itp., jak np. w klasie V-tej — Chłopcy z placu broni — Molnara, w klasie VI-tej — Bitwa pod Raszynem — Przyborowskiego,

Pod olimpijskim sztandarem — Musiałówny, w klasie VII — Szkoła orląt — Meissnera, Ulina mała — J. Piłsudskiego, Mocni ludzie — Ossendowskiego.

Reasumując, chcę zwrócić uwagę, że wymienione przeze mnie szczegółowe tematy mają specjalne zabarwienie, idące po linii orientowania w zakresie obrony kraju oraz wytwarzania w wychowanku podstawowych cnót żołnierskich i kultu dla osób i instytucyj. Ponieważ na początku podkreśliłem ważność uświadomienia obywatela w jak najszerszym zakresie, przeto pozostałe tematy, przeze mnie nie wymienione a mające związek z wartościami kulturalnymi i społecznymi, muszą być oczywiście również przez nauczyciela realizowane, czego jednak szerzej uzasadniać nie potrzeba, gdyż to wynika z celów i założeń języka polskiego.

Organizacje młodzieżowe.

Jednym z następnych czynników ułatwiających realizację hasła obrony kraju na terenie szkoły wszystkich stopni są organizacje młodzieżowe.

Statut publicznych szkół powsz. oraz ostatnie zarządzenie Ministerstwa W. R. i O. P. w sposób jasny i wyraźny wyznacza organizacjom szkolnym poważne miejsce w całokształcie środków wychowawczych.

Obecnie istniejące organizacje szkolne tak klasowe jak i międzyklasowe i międzyszkolne przez swą formę organizacyjną, program i metodę pracy:

1. wyrabiają poczucie odpowiedzialności za pracę jednostkową i zespołową,
2. przyczyniają się do kształtowania silnych charakterów,
3. rozwijają poczucie obowiązkowości,
4. wyrabiają inicjatywę i samodzielność,

5. krzewią poczucie solidarności w pracy zespołowej,
6. uczą współdziałać z sobą i w ten sposób osiągać szybciej i ekonomiczniej nakreślone cele,
7. usprawniają i dają szereg praktycznych umiejętności mających bezpośrednią wartość dla obrony kraju.

Otóż na kształtowanie wyżej wymienionych cech i dyspozycji oddziałują wszystkie niemal organizacje, lecz wpływ, możliwości i efekty są u jednych mniejsze, a u drugich większe.

Największe w tym kierunku możliwości mają samorządy klasowe i międzyklasowe, ale oczywiście celowo i umiejętnie zorganizowane, Harcerstwo, Polski Czerwony Krzyż, Liga Obrony Powietrznej Państwa, Kółka sportowe i ostatnio zasygnalizowane Kółka strzeleckie.

Nie negując wartości innych organizacji muszę tu podkreślić, że wyżej wymienione organizacje potrafią działać na młodzież pozytywnie we wszystkich niemal wspomnianych przeze mnie kierunkach, a co najważniejsze, spełniają one zadanie przygotowania młodzieży do obrony kraju w sposób wybitnie praktyczny.

Postaram się to uzasadnić, charakteryzując każdą z nich.

Harcerstwo wyrabia moralnie i fizycznie, kształci samodzielność, inicjatywę i poczucie odpowiedzialności, honoru i obowiązku, uczy działać szybko i sprawnie w każdej nieprzewidzianej sytuacji, wychowuje do czynu przez konkretny czyn i realne przedsięwzięcia, w atmosferze karności, życzliwości i radości życia. Poza tym daje sprawność, umiejętności i wiadomości o charakterze wybitnie praktycznym i obronnym, np. zaznajamia z higieną marszu, pierwszą pomocą w nagłych wypadkach, daje elementy z obrony osobistej w czasie pożaru, daje umie-

jętność sprawnego obozowania w lesie, nocowania w warunkach prymitywnych, zaznajamiania z terenem praktycznie, oswaja z nim, uczy orientować się w nim i porozumiewać w sposób szybki i niezawodny z innymi towarzyszami i zespołami, uczy przestawać na małym, wdraża poprzez konkretne prace i zadania do służby żołnierskiej i polowej i nastawia w ten sposób aktywnie.

P. C. K. wyrabia tężyznę fizyczną i moralną oraz budzi uczucia społeczne, altruistyczną i ofiarną gotowość. Daje szereg wiadomości z zakresu higieny osobistej, wdraża do niej, daje umiejętność pierwszej pomocy osobistej i pierwsze elementy ratownictwa z zakresu obrony przeciwgazowej.

LOPP. Niemniejszą wartość z punktu widzenia obronnego ma LOPP, która uświadamia o możliwościach obrony z tego zakresu, „a przez modelarstwo modeli latających wyrabia nie tylko zręczność i umiejętność wykonywania pewnych prac, lecz przede wszystkim pogłębia zamiłowanie do lotnictwa i zrozumienie go. Dzięki wykonywaniu tych prac rozwijają się niejednokrotnie utajone w duszach młodzieży zdolności konstruktorskie”, wytwarzają się dyspozycje i zainteresowania, mogące odbić się poważnie w życiu każdego chłopca. W ten sposób stwarzamy niejako rezerwuar, z którego obrona narodowa będzie mogła czerpać zastępy lotników.

Kółka sportowe mogą oddać duże usługi w kierunku poprawy i rozwijania tężyzny fizycznej, zwłaszcza w tych szkołach, w których wymiar czasu na ćwiczenia cielesne jest niewielki. Spełniają one dwa cenne postulaty: dają możliwość wyciszenia się młodzieży i usprawniają fizycznie.

Kółka strzelecko-sportowe z punktu widzenia wyszkolenia przyszłego żołnierza mają wartość tak dużą i niewątpliwą, że nie potrzeba

tego uzasadniać. Poza tym ten dział pracy jest przez młodzież radośnie witany i gdyby stworzono we wszystkich szkołach odpowiednie warunki dla działalności tych kółek, to rezultat pracy byłby olbrzymi, gdyż mimo cywilizacji i kultury instynkt łowiectwa i walki tkwi mocno w każdym człowieku, czego wyrazem jest konstruowanie najrozmaitszych broni przez chłopców, jak łuków, proc itp. Ta forma pracy dała by chłopcu możliwości wyzycia się i duże poczucie wartości własnej oraz wniosła by cenne walory w zakresie przysposobienia do obrony kraju.

Samorządy. O pracy i wartościach samorządów w szkole nie będę mówił, gdyż zbyt one są znane a przydatność ich w pracy wychowawczej; była niejednokrotnie dyskutowana. Potrafią one, dobrze zorganizowane, wnieść wiele cennych wartości do charakteru i duszy wychowanka.

Cechą charakterystyczną wyżej wymienionych organizacji, to ich zdolność przysposabiania młodzieży w kierunku oddania usług już nawet w wieku szkolnym. Mam głównie na myśli Harcerstwo, P. C. K., kółka sportowe i strzeleckie oraz LOPP.

Z tych pięciu organizacji charakter zupełnej powszechności mają P. C. K., LOPP i Kółka sportowe (te ostatnie w szkołach wyżej zorganizowanych), stąd wartość ich dla obrony kraju wzrasta; natomiast Harcerstwo mimo, że wartością swego programu i metodą pracy przewyższa wszystkie organizacje, tego charakteru powszechności nie posiada.

Jakie nasuwają się postulaty w zakresie obrony kraju w związku z pracą młodzieży?

1. Propaganda i dążność do zakładania przede wszystkim tych organizacji, które programem i metodami pracy oddają przysposobieniu młodzieży do obrony kraju największe usługi, a więc: Harcerstwo,

LOPP, P. C. K., Kółka sportowe i strzeleckie.

2. Każda z organizacji winna pracować planowo, mieć program pracy, na tworzenie którego wpływ winna mieć zasadniczo młodzież.
3. Program pracy winien być tego rodzaju, by treścią jego były konkretne zadania i przedsięwzięcia, pozwalające młodzieży przeżywać, doznawać, pokonywać pewne trudności, zdobywać się na wysiłek i czuć się twórczym, samodzielny i odpowiedzialny za swe czyny.
4. Metoda pracy powinna uwzględniać samodzielność, postawę czynną ucznia, stawiać konkretne zadania, wdrażać i uwzględniać jak najbardziej stronę praktyczną. We wszystkich pracach powinna dominować żywość, ruch, działanie i urozmaicenie programowe i metodyczne.
5. Należy unikać powtarzalności treści i metody, gdyż taki sposób postępowania zabija zainteresowanie dzieci.
6. Należy organizacji stworzyć odpowiednie warunki, a więc wyznaczyć stałe i odpowiednie miejsce dla pracy młodzieżowej, wybrać odpowiedni czas i dać naukowe pomoce potrzebne do realizacji programu, np. Kółkom sportowym — sprzęt sportowy, Harcerstwu — sprzęt pioniersko-obozowy itp.
7. Wytwarzać pozytywną atmosferę przez życzliwy stosunek całego grona pedagogicznego.
8. Powierzać opiekunostwo organizacji nauczycielom ruchliwym, nastawionym ideowo, i będących społecznikami z wewnętrznego przekonania, którzy znają założenia organizacji, jej program, metodę i orientują się w treści rzeczowej programu.

Wychowanie fizyczne.

Z kolei przechodzimy do ćwiczeń cielesnych. Jest to jedyny przedmiot, który stawia sobie za cel wychowanie silnego i zdrowego obywatela. Przegląd materiału programowego przeprowadzę pod kątem widzenia 3-ch grup fizjologicznych.

W grupie fizjologicznej I, obejmującej klasy I i II na wszystkich stopniach szkół, dominują zabawy i gry ruchowe, które dają już podstawy do wyrobienia cech potrzebnych przyszłemu żołnierzowi — a mianowicie:

Zabawy orientacyjno-porządkowe wyrabiają spostrzegawczość i szybką reakcję, co może mieć znaczenie w przyszłym wyszkoleniu dla celów patrolowania, strzelania itp.

Zabawy rzutne dają celność i siłę rzutu, co może mieć znaczenie w przyszłym wyszkoleniu dla celów obronnych i ofensywnych, jak rzucanie ręcznym granatem.

Zabawy na czworakach przygotowują do pełzania, co ma znaczenie dla wyszkolenia polowego.

Zabawy bieżne wyrabiają wytrzymałość, ćwiczą serce i płuca i zaprawiają do przyszłego i wytrwałego marszu.

Z ćwiczeń gimnastycznych — *ćwiczenia porządkowe* wyrabiają sprawność w formowaniu szyku i karność wojskową. Cechy te mają duże znaczenie i przydatność w zbiórkach, alarmach, marszach, przegrupowaniach.

Ćwiczenia kształtujące wyrabiają dobrą postawę, usuwają tak częste u naszej młodzieży nadmierne krzywizny kręgosłupa. Postawa ma decydujące znaczenie w marszu i jest zasadniczym warunkiem wykonania sprawnego i ekonomicznego ruchu.

Ćwiczenia koordynacyjne wyrabiają szybkość i celową reakcję; przez ćwiczenia równoważne,

należące do tej grupy, wzmacniamy system nerwowy. Dyspozycje te potrzebne są żołnierzowi w wyszkoleniu osobistym i w walce.

Ćwiczenia stosowane, jak mówi sama nazwa, mają zastosowanie w życiu każdego człowieka jak i każdego żołnierza. Przez doskonalenie takich czynności, jak marsz, skok, zwis, rzut zaprawiamy młodzież do przyszłej służby wojskowej, w formie podbudowy.

II grupa fizjologiczna (kl. III i IV wszystkich stopni). W tej grupie zasób materiału ćwiczebnego jest ten sam, co do charakteru, jedynie ma tylko większe natężenie i formę więcej ścisłą. Przydatność dla celów obronnych jest identyczna, jak w grupie I.

W klasie IV w szkole I stopnia dla silniejszych jednostek dochodzą gry drużynowe i pierwsze elementy sportów, tam, gdzie warunki na to pozwalają.

(Wartość gier drużynowych omówię przy III grupie fizjologicznej.)

Ponieważ gry drużynowe i sporty mają dużą przydatność do wyszkolenia wojskowego a olbrzymi procent młodzieży kończy ten typ szkół, przeto należy dążyć do stwarzania warunków, by ten dział programu, liberalnie potraktowany, był bezwzględnie realizowany.

III grupa fizjologiczna (roczniki 5, 6, 7 szkół II i III stopnia). W grupie III zasób materiału ma natężenie największe i wyrabia najwięcej cech potrzebnych przyszłemu żołnierzowi. Poza materiałem omówionym na stopniach niższych, dochodzą tutaj:

- a) gry drużynowe,
- b) gry polowe typu harcerskiego, połączone z ćwiczeniami zmysłów, tropieniem, sygnalizacją i zwiadami,
- c) wycieczki z biwakowaniem,
- d) elementy musztry formalnej w ćwiczeniach gimnastycznych,

e) elementy walki wręcz (mocowanie, chwyt).

Gry drużynowe (palant, piłka siatkowa, królewska, więzienna itp.) wyrabiają odwagę, zaczeplność bojową, solidarność, współdziałanie, celność i siłę rzutu, koleżeńskość w drużynie, karność obywatelską wyrozumowaną.

Gry polowe połączone z ćwiczeniami zmysłów, tropieniem, sygnalizacją i zwiadami wyrabiają odwagę, pewność siebie, zaradność i samodzielność, ofiarność, współdziałanie, wytrwałość, przytomność umysłu, opanowanie się.

Ma to dla wyszkolenia osobistego żołnierza duże znaczenie, gdyż uczy zachowania się w terenie i daje podstawę umiejętności w zakresie patrolowania i łączności.

Wycieczki z biwakowaniem. Wycieczki w teren połączone z obozowaniem i ewentualnym noclegiem oraz ćwiczenia polowe, mają wielką bezpośrednią wartość dla obrony kraju, gdyż poza walorami psychiczno-wychowawczymi, wyrabiają w chłopcu umiejętność życia polowego i zaprawiają go do przyszłego żołnierskiego bytowania, które wymaga hartu, pogody, wytrwałości, przestawiania na małym i prężności psychicznej. Trudy marszu, wycieczki, wspólny śpiew zespalają chłopców silnie i budzą chęć wzajemnego pomagania sobie w potrzebie.

Elementy musztry formalnej uczą porządku, posłuchu i przyzwyczajają do odruchowego wykonywania określonych czynności na określone rozkazy.

Elementy walki wręcz wyrabiają odwagę, zręczność, pewność siebie i poczucie mocy.

W związku z wychowaniem fizycznym w szkołach nasuwały by się następujące uwagi praktyczne:

1. Jak najbardziej sumienne wykorzystywanie czasu przeznaczonego na ćwiczenia cieleśne, nie bagatelizowanie tego działu,

celowe opracowywanie materiału ćwiczebnego oraz zwrócenie uwagi na umiejętność zorganizowania lekcji tego przedmiotu.

2. Zwrócenie uwagi na należyte opracowywanie i ścisłe realizowanie wycieczek połączonych z biwakowaniem.
3. Stałe kontrolowanie postawy ucznia przy pracy szkolnej. Ciągła i czujna uwaga nauczyciela na tę postawę oraz korektywa tej postawy mogą poważnie przeciwdziałać powstawaniu nadmiernych krzywizn kręgosłupa i wdrożyć ucznia do poprawnego siedzenia. Dobra postawa gwarantuje uczniowi jako przyszłemu żołnierzowi większą zdolność do wysiłku fizycznego.
4. Wskazaniem byłoby w szkołach wiejskich I stopnia, ze względu na słabą reakcję młodzieży wiejskiej na wszelkiego rodzaju bodźce, organizowanie w czasie niektórych przerw gier i zabaw i stosowanie w tych ostatnich pomocy naukowych, jak np. piłki i krążki, co niewątpliwie wpłynie na podniesienie się sprawności i zdolności reagowania.
5. W związku ze złą postawą uczniów w szkołach, należało by rozpocząć akcję w kierunku usunięcia ławek szkolnych starego typu, które między innymi są przyczyną wadliwej postawy ucznia.

Nauczyciel.

Ostatnim punktem referatu — to osobowość nauczyciela. Jeśli mówię o nim na końcu, to nie dlatego, że wyznaczam mu w tym zakresie miejsce drugorzędne, przeciwnie, chcę po przedstawieniu całokształtu tego zagadnienia skupić na nim największą uwagę, gdyż uważam, że skuteczność i realność hasła obrony kraju na te-

renie szkoły, cały jego ciężar gatunkowy, bezwzględnie spoczywa w osobowości nauczyciela. Najjaśniej sprecyzowane tematy w programach szkolnych, najcelowiej dobrane czytanki i lektura uzupełniająca, staną się martwą literą, o ile obok nich nie będzie twórczego, dobrze w tym przedmiocie zorientowanego nauczyciela.

Jeśli problem ten na terenie szkoły ma być pełen dynamiki, ma żywo i gorąco pulsować w sercach i umysłach młodzieży, a całość pracy ma mieć piękny i wielki styl, to nauczyciel musi spełnić kilka warunków.

W pierwszym rzędzie musi sobie jasno zdać sprawę z doniosłości tego zagadnienia, musi być na wskroś prześiknięty ideą tego problemu, gdyż tylko taki punkt ideowy widzenia może mu dać siłę oddziaływania.

Następnie konieczną rzeczą jest orientacja w stronie rzeczowej przedmiotu, umiejętność poruszenia tego zagadnienia w odpowiedniej i właściwej chwili i dostosowania go do wieku wychowanka a nawet płci. Dobór właściwego momentu jest rzeczą zasadniczą właśnie wtedy, gdy oddziaływać się będzie na stronę emocjonalną i moralną ucznia. Są to rzeczy tak niezmiernie subtelne, że brak w tym zakresie umiaru, wyczucia, może spaczyć istotny i głęboki sens pracy w tym kierunku.

W związku ze znajomością istoty zagadnienia nasuwa się bezwzględna konieczność znajomości programu, podręczników szkolnych a zwłaszcza lektury zarówno obowiązującej, jak i tej, która jest zaaprobowana do bibliotek szkolnych. Znajomość tego wszystkiego wraz ze zrozumieniem istoty rzeczy odda nauczycielowi poważne usługi w realizowaniu hasła obronności oraz uchroni go od płytkiego i powierzchownego ujęcia sprawy.

Następnie nauczyciel musi zdawać sobie sprawę, który temat zastosuje dla nastawienia emocjonalnego, którym zorientuje rzeczowo wy-

chowanka w zagadnieniu, a który wykorzysta dla zdobycia przez ucznia większej sprawności czy umiejętności.

Jednym z dalszych momentów, na który chciałbym zwrócić uwagę w pracy dydaktycznej i wychowawczej, to przestrzeżenie, by postawa ucznia zarówno psychiczna jak i fizyczna miała wyraz dzielności, karności i dyscypliny. Oczywiście, ważnym środkiem wychowawczym w tym kierunku jest własny przykład.

Jeśli spojrzymy obiektywnie na pojedynczego ucznia w szkole względnie na zespół uczniów, to zauważymy, że w większości wypadków brak im tej zewnętrznej dobrej postawy, która w przeważnej części jest wyrazem dzielności duchowej. Młodzież sama pragnie takiej postawy i chętnie zdobywa się na wysiłek w kierunku jej uzyskania.

Oczywiście należy unikać tu szablonowego rygoryzmu.

Maszerujące nieraz po Poznaniu wycieczki szkolne są obrazem braku sprężystości i ładu. Wytworzenie dobrej postawy będzie jednym z podstawowych czynników w zakresie budzenia i kształtowania osobistej dzielności ucznia.

Kończąc, podkreślam, że szkoła powszechna, jako pierwszy etap systematycznego kształcenia i oddziaływania wychowawczego, ma duży wpływ na wytworzenie się pierwszych a więc najsilniejszych wrażeń i uczuć, daje podstawę i podbudowę postawie obywatela-żołnierza, tego zasadniczego elementu przyszłej obrony kraju. Od jego duszy, napięcia ideowego zależy silna armia, a od tej ostatniej — rozwój i mocarstwowe stanowisko Narodu i Państwa.

CZĘŚĆ II

*

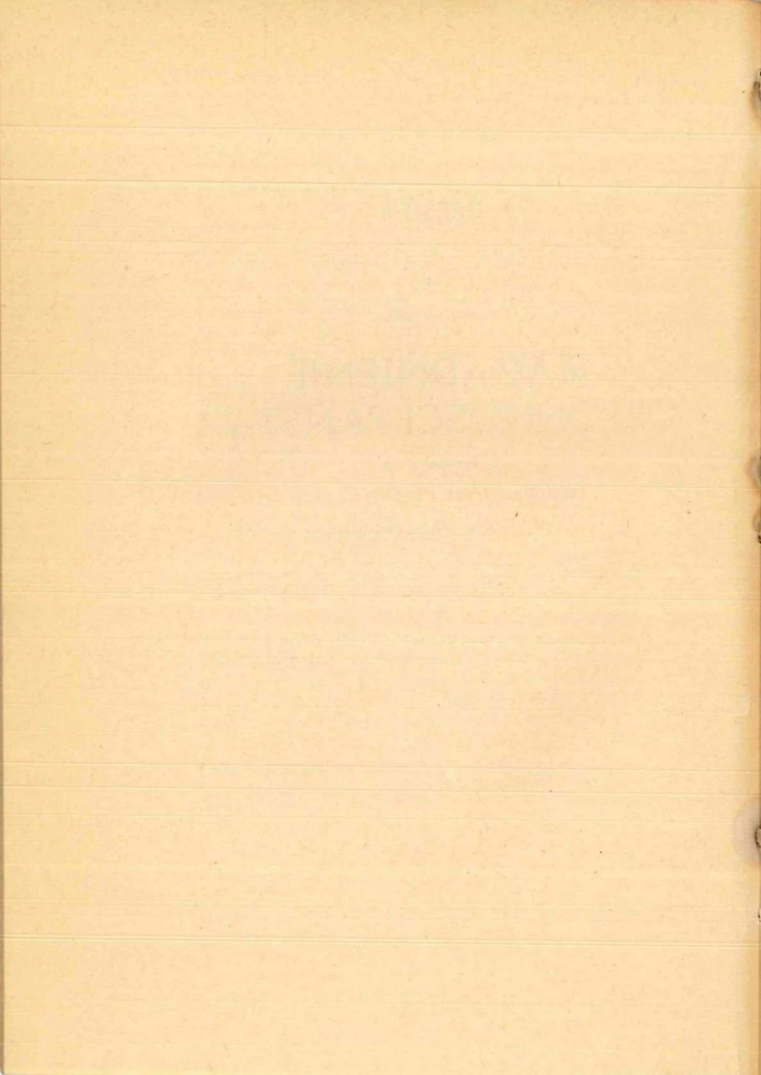
H u b e r t K i e n
Podinspektor Szkolny

ZAGADNIENIE
OBRONNOŚCI PAŃSTWA

w przedmiotach
realistycznych i technicznych
w szkole powszechnej

Uwagi wstępne.

Przystępując do rozpatrzenia zagadnienia obronności Państwa na tle obowiązujących programów, podręczników i lektury uzupełniającej dla szkół różnych stopni organizacyjnych, uważam za rzecz konieczną bliższe sprecyzowanie ze stanowiska pedagogicznego samego pojęcia obronności jako najbardziej aktualnego i żywego hasła współczesnej państwowości polskiej. Hasło to rzucone w ubiegłym roku przez Marszałka Rydza Śmigłego znalazło się od razu w ogniu publicznej dyskusji tak, że dziś nie ma prawie w prasie polskiej poważniejszego artykułu o zabarwieniu społeczno- lub gospodarczo-politycznym, w którym by nie dało się wyczuć nuty obronności. Zazwyczaj przez obronność rozumie się należyte przygotowanie społeczeństwa pod każdym względem na wypadek wojny, gdyż przygotowanie to umożliwia zorganizowanie planowej i skutecznej obrony. Sądzę jednak, że takie dość powszechnie spotykane ujęcie obronności jest dla celów i zadań szkoły powszechnej zbyt ciasne i mało wyraźne. W wojnie bowiem niekoniecznie zwycięża ten, kto potrafi zorganizować racjonalnie obronę, obrona ta może być bowiem bardzo wyczerpująca i niszcząca siły, lecz częściej i raczej ten, kto przez zaskoczenie potrafi przeprowadzić skuteczny atak i zmusić w ten sposób przeciwnika do kapitulacji. Tak pojętą obronę można śmiało nazwać atakiem, jeśli jednak atak ten musi być podjęty dla utrzy-

miania w ręku ziemi ojczystej i uchronienia jej przed zniszczeniem przez napastników, to tym samym nie ma sprzeczności pomiędzy atakiem a obroną. Nazwijmy zatem tak pojętą obronę obroną czynną w przeciwieństwie do obrony biernej, której stosowanie w wypadku zetknięcia się z przeciwnikiem o wyraźnej przewadze technicznej jest strategicznie niebezpieczne i niepożądane. (Obrona czynna stwarza możliwości przerzucenia teatru wojny na terytorium napastnika, co ma pierwszorzędne znaczenie moralne dla społeczeństwa państwa napadniętego.) Uważam, że nam w wychowaniu więcej chodzi o tę postawę czynną i dlatego też w dalszych rozważaniach będę się starał podkreślić te momenty, który w sumie dają nastawienie psychiczne czynne u obywatela-żołnierza, biorącego udział w walce, względnie do tej walki z racji przynależności do Państwa Polskiego predestynowanego.

Przed przystąpieniem do rozważań bardziej szczegółowych godzi się jeszcze wspomnieć, że nakaz wychowywania działy szkolnej na aktywnych obrońców Ojczyzny wynika z podstaw ideowych szkoły powszechnej jako szkoły ogólnokształcącej. Podstawy te sprecyzowane są w sposób jasny i przejrzysty w uwagach wstępnych do programu szkół powszechnych wszystkich stopni organizacyjnych. Wynika z nich między innymi, że „wszystkie dziedziny działania szkoły jednoczyć się winny w wytwarzaniu u młodzieży czynnego i możliwie twórczego stosunku do Państwa. Stosunek ten ma się opierać na zrozumieniu przez przyszłych obywateli, że działalność każdego z nich składa się na dobro wspólne — Państwo, a ujawniać się tak w życiu jednostkowym, jak i społecznym we współdziałaniu z zadaniami Państwa, obejmującymi obronę całości terytorium Rzeczypospolitej, obronę dóbr duchowych

i materialnych, stałe torowanie drogi ku wyższym formom współżycia społecznego i nowym wartościom kulturalnych, oraz przyczynianie się do postępu i szczęścia całej ludzkości”.

Zadaniem moim będzie właśnie zwrócenie uwagi na te elementy programowe w zakresie przedmiotów realistycznych i technicznych, które mogą posłużyć za punkt wyjścia w kierunku przygotowania młodzieży jako przyszłych obywateli Państwa do wspomnianego współdziałania z zadaniami Państwa. W rozważaniach na ten temat zatrzymam się kolejno na programach śpiewu, geografii, przyrody, zajęć praktycznych i rysunków. W dalszej fazie zwrócę uwagę na problem obronności na wsi i w mieście, a później jeszcze na lekturę uzupełniającą i biblioteki uczniowskie. W końcowej części formułuję konkretnie tezy, wynikające logicznie z poglądów wyrażonych w referacie. Staraniem moim będzie dla celów praktycznych dokonać w toku rozważań pewnego rozróżnienia pomiędzy programami dla szkół różnych stopni organizacyjnych, zwłaszcza pomiędzy szkołami I i III stopnia organizacyjnego, jako organizacyjnie krańcowo od siebie odległymi.

2. Realizacja problemu obronności w przedmiotach realistycznych i technicznych.

- a) Ś p i e w : Na „pierwszy ogień“ przeznaczyłem program śpiewu, jako przedmiotu ponieważ emocjonalnie związanego z grupą przedmiotów humanistycznych. Przedmiot ten, oddziałując bezpośrednio na najgłębszy świat uczuć, powinien budzić je i wysubtelnić. Zarazem powinien przyczyniać się do wyrobienia pogody ducha i poczucia tężyzny. Cele te mają — moim zdaniem — duże znaczenie ze stanowiska obronności, albowiem między innymi prowadzą również obok języka

polskiego i historii do wyrobienia w przedmiocie wychowania aktywnej postawy obywatelskiej, tak cennej w życiu pokojowym państwa, a co dopiero na wypadek komplikacyj wojennych. Środka prowadzącego do osiągnięcia tych celów szukać należy we właściwym doborze pieśni, czyli w tak zwanym repertuarze pieśni, wskazanym przez program. Na pierwszy plan wysuwa się eo ipso grupa pieśni o Polsce, występujących w materiale nauczania każdej klasy jako pieśni o Ojczyźnie, i pieśni narodowe z włączeniem pieśni Boże coś Polskę, Hymnu Państwowego i Pierwszej Brygady. Na szczególną uwagę zasługują w tej grupie pieśni z okresów walk o niepodległość, aż do ostatnich czasów, oraz pieśni o znaczeniu państwowym, np. o polskim morzu. Poza tymi pieśniami w repertuarze należało by również ze stanowiska obronności uwzględnić pieśni własnego regionu, przyczyniające się do uczuciowego związania wychowanka z rodzinnymi stronami, oraz pieśni „nadające się do korelacji z innymi przedmiotami nauczania, a więc przede wszystkim pieśni o kraju rodzinnym, związane z nauką geografii, i pieśni nadające się do śpiewania na lekcjach ćwiczeń cielesnych”. Dużo pieśni odpowiadających wyżej przytoczonym warunkom znaleźć można w repertuarze przeznaczonym dla szkół powszechnych na terenie Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Dzienniku Urzędowym nr 8 z dnia 24. IX. 1934 r.

W szczególności zaleciłbym następujące pieśni:

1. Hymn Państwowy.
2. Boże coś Polskę.
3. Marsz I Brygady.
4. Straż nad Wisłą.
5. Nasz Bałtyk, hymn polskiej floty.

6. Pamiętne dawne Lechity. Pieśń o polskim rycerstwie, co to w zbroi sypiało, aby zawsze być gotowym na obronę Ojczyzny. Przez porównanie — dzisiaj też w zbroi trzeba sypiać — być przygotowanym, bo wróg czyha.
7. Jeszczem ja nie urósł — jużem wojak. Piosenka dla dzieci o umiłowaniu stanu żołnierskiego.
8. Jedzie na kasztance. Pieśń o Marszałku.
9. Wszystko co nasze Polsce oddamy. Pieśń polskich harcerzy. Pieśń tężyzny, wzywająca do prężenia ramion dla służby Ojczyźnie.
10. A kto chce rozkoszy użyć.
11. Pieśń lotników: W poranny czas startuje samolot.
12. Cześć Polskiej Ziemi (melodia Surzyńskiego). Wzywa: nie dajmy, aby wróg napadł na Polskę — brońmy jej!
13. Marsz Ks. Józefa — każe zapomnieć o ranach ciała i serca.
14. Mazurek o Ks. Józefie — podkreśla piękną postać polskiego ułana.
15. Hej, strzelcy, wraz!
16. Warszawianka. Pieśń bojowa.
17. Wąwoz Samosierry. Pieśń o szwoleżarach.
18. Przybyli ułani.
19. Przy świetle, które nieprzyjaciół rzucił. Pieśń tęskna o doli żołnierskiej, pełna poezji.
20. Maki. Niewiadomskiego.
21. Stary kapral. Moniuszki.
22. Pieśń wojenna. Moniuszki o rycerskim stanie.

Pieśni te nadają się pierwszorzędnie do realizacji celów wychowawczych, związanych z nauczaniem śpiewu. Z przytoczonego podstawowego repertuaru przypadło by na szko-

ły I stopnia organizacyjnego 5—10 pieśni, II — 10—15, wreszcie III — 15—22 pieśni. Ze względu na specyficzną rolę, jaka przypadała by w udziale wymienionym pieśniom, wskazane było by opracować je przede wszystkim starannie i dokładnie na jeden głos. Wspólne, harmonijne, rytmicznie i melodyjnie poprawne wykonanie tych pieśni przez społecznie zorganizowany zespół uczniów w klasie powinno w efekcie dać wyraz zewnętrzny uczuciom przywiązania i oddania dla Państwa, idącym z wewnątrz. Będzie to miało duże znaczenie wychowawcze w czasie jakichkolwiek aktów szkolnych, nabierających cech uroczystości. Moment wychowawczego wyzyskania tych pieśni (już uprzednio opracowanych) powinien być przez nauczyciela starannie pedagogicznie przemyślany i wybrany.

Odmienną pozycję w zagadnieniu obronności Państwa w szkołach powszechnych zajmują przedmioty realistyczne, do których zaliczam przyrodę, geografję i arytmetykę z geometrią.

- b) **Geografia**: Z wymienionych przedmiotów najważniejsza pod tym względem rola przypaść powinna przedmiotowi geografii, który z racji swej treści wewnętrznej i konstrukcji naukowej może i powinien być w zakresie zagadnienia obronności bogato wyzyskany. Program geografii w swych celach nauczania poleca, między innymi, „uczyć dziecko kochać ziemię rodzinną, jej tradycję, kulturę i wyrabiać czynną postawę obywatelską”. Poza tym nauka geografii winna dać uczniowi „znajomość najniezbędniejszych życiowo ważnych wiadomości geograficznych, dotyczących najbliższej okolicy, Polski, Europy i świata”. Sądzę, że i jedno i drugie posiada kapitalne znaczenie w pracy szkolnej

z punktu widzenia realizacji sprawy obronności Państwa.

O ile pierwszy cel — natury wychowawczej — zawiera w sobie to, co w jego efekcie zewnętrznym prowadzi do zażartej i desperackiej obrony każdej piędzi ziemi i do jej wydarcia z rąk obcych, o tyle realizacja drugiego wyposaża ucznia, jako przyszłego obywatela-żołnierza, w środki obrony czynnej. Daje mu bowiem orientację w terenie, w zjawiskach atmosferycznych, na mapie, umiejętność posługiwania się przyrządami, znajomość struktury gospodarczej, geopolitycznej obcych narodów i państw, świadomość wad i zalet przeciwnika, wreszcie świadomość własnego położenia. Wszystko to jest potrzebne, aby wojnę polityczną, techniczną, czy gospodarczą wygrać, aby z postawy biernej przejść do czynnej i narzucić pokój. Cele wychowawcze idą w parze z celami poznawczymi i materialnymi.

Niezależnie od tych tendencji ogólnych programu geografii, zwrócić należało by szczególnie uwagę na niektóre ściślej określone partie programu w poszczególnych klasach, czy jeszcze dokładniej — na niektóre tematy, pozostające w bardzo ścisłym związku z zagadnieniem obronności. Do tych partyj czy tematów zaliczyłbym w programie dla szkół III stopnia organizacyjnego:

- I. w kl. III — strony świata, mierzenie krokami i taśma centymetrowa, porównywanie odległości różnych punktów od budynku szkolnego, wyżywienie miast, drogi, sposoby lokomocji i przewożenia towarów, zmiany krajobrazu w czasie marszu, nierówności terenu;
- II. w kl. IV — wprowadzenie planu oraz mapy i czytanie mapy politycznej Polski;

- III. w kl. V — wszystkie tematy, traktujące geografie matematyczną i związane z nimi ćwiczenia kartograficzne, szczegółowa charakterystyka granic Polski, charakterystyka przygranicznych krain Polski pod względem geopolitycznym, wreszcie w związku z tematami dotyczącymi naszych sąsiadów — ich stosunek do Polski, zagadnienia gospodarcze i siłę militarną;
- IV. w kl. VI — podobnie jak w klasie V-ej ćwiczenia kartograficzne, konsekwentne i stałe dokonywanie porównań i zestawień z Polską, podyktowane literą programu, jako zasada postępowania dydaktycznego, zagadnienia emigracyjne i kolonialne, wreszcie zagadnienia gospodarcze omawiane w szerszej skali z punktu widzenia uzyskania przez Polskę daleko idącej niezależności gospodarczej. Na tle tych założeń programowych powinny plastycznie wystąpić tego rodzaju sprawy z zakresu obronności, jak potrzeba licznej floty handlowej i silnej floty wojennej, potrzeba zrationalizowania gospodarki narodowej w różnych dziedzinach, potrzeba zastąpienia różnych surowców zagranicznych krajowymi itd. Jest rzeczą oczywistą, że odnośne rozważania muszą być dostosowane do poziomu umysłowego uczniów;
- V. w kl. VII — na szczególną uwagę zasługują cykle, zaopatrzone następującymi tytułami: Obszar Polski, Ludność, Komunikacje, Charakterystyka gospodarcza Polski (na tle ogólnoświatowym), a wśród szczegółowo ujętych tematów: rola gospodarcza Śląska i gospodarcze znaczenie morza.

Wszystkie przytoczone składniki programu geografii dla szkoły powszechnej III stopnia znajdują się również w programie dla szkół II stopnia.

Zagadnienie obronności jest natomiast znacznie słabiej reprezentowane w programie geografii dla szkół I stopnia organizacyjnego o 1 wzgl. 2 nauczycielach. Tutaj widoczne jest wyraźne uszczuplenie w zakresie II i III szczebla nauczania. I tak:

- I. w kl. III o dwóch kursach nauczania (A i B) zawarte są co prawda wszystkie poprzednio przytoczone tematy z kl. III programu dla szkół III stopnia o pochyleniu wyraźnie autopsyjnym, lecz tylko niektóre z kl. IV, a w szczególności: właściwie tylko przegląd na uproszczonej mapie szkolnej najważniejszych rzek, miast i linii granicznych Polski (bez podziału na województwa). „Przeгляд” ten oczywiście nie może w żaden sposób zastąpić „planu i skali” oraz „wprowadzenia mapy politycznej Polski” z programu klasy IV dla szkół III stopnia;
- II. te elementy naukowe spotykamy dopiero w trzech kursach (A, B i C) kl. IV szkoły I stopnia i to w odmiennym ujęciu, jak: „najważniejsze wiadomości o mapie (podziałka, kierunek, kompas), uzyskane na podstawie czytania mapy własnego województwa”, oraz „ogólny obraz Polski na podstawie mapy”. W programie nauczania tej samej klasy są zawarte nadto w 3-ch kursach niektóre składniki programu klasy V, VI i VII-jej dla szkół III stopnia, przy czym z zakresu obronności materiał kl. V jest przeważnie reprezentowany w kursie „A”, kl. VI — w kursie „B”, a w kl. VII

w kursie „C” jako tzw. „Obrazki z życia gospodarczego Polski”. Niektóre powtarzają się uporczywie we wszystkich 3-ich klasach. Należy jednak zaznaczyć, że odnośne tematy ujęte są bardziej prymitywnie, co jest — moim zdaniem — zrozumiałe, jeśli się zważy, że przyswojenie młodzieży pojęć geograficznych jest rzeczą dość trudną (podobnie jak przyswojenie pojęć matematycznych) i uwarunkowane jest uzyskaniem przez ucznia gruntownych podstaw.

W programach dla szkół wszystkich stopni organizacyjnych można w „uwagach” znaleźć tego rodzaju ogólne wskazania, jak: „Należy przy tym dbać o coraz wyraźniejsze uświadomienie miejsca i roli własnej okolicy w życiu całej Polski, czynić naturalne porównania z życiem i gospodarką innych obszarów i na tej podstawie wskazywać możliwości rozwoju z naciskiem na wyrobienie w uczniach czynnej i obywatelskiej postawy”. „Podkreślać również należy wszędzie, gdzie to jest możliwe, elementy ważne z punktu widzenia obronności Państwa, uwydatniając nasze prawa do ziem granicznych i zagadnienie ich obrony”. „Poznawanie Polski, związane z czytaniem mapy, daje możliwość głębszego wnikania w zagadnienia związane z obroną Państwa”.

Wskazania te dowodzą niezbicie, że twórcy programu geografii nie stracili istotnie z oka zagadnienia obrony Państwa, że im bardzo zależy na tym, aby zagadnienie to było należycie uświadomione działwie szkolnej przy każdej nadarzającej się okazji.

Reasumując, dochodzę do następujących wniosków ogólnych:

- I. Podstawowe znaczenie z punktu widzenia obronności Państwa posiada w nauczaniu geografii dokładne zaznajomienie działwy szkolnej z mapą Polski fizyczną i polityczną. Dokładne zaznajomienie się z mapą Polski powinno doprowadzić do zrozumienia specyficznego, wybitnie niekorzystnego geopolitycznego położenia Polski, a co za tym idzie — do uświadomienia odpowiedzialności za całość i nie-naruszalność terytorium Rzeczypospolitej.
- II. Nauczanie geografii powinno doprowadzić do zawiązania psychicznej więzi pomiędzy wszystkimi Polakami na całej kuli ziemskiej, a zwłaszcza do uświadomienia obowiązku pamiętania i roztaczania opieki nad rodakami zamieszkałymi w granicznych obszarach państw ościennych.
- III. Przedmiot geografii może i powinien czterokrotnie dać przysługę żołnierzowi-obroncy bezpośrednio przygotowanie do obrony Państwa.
- IV. Nabycie przez ucznia w nauce geografii orientacji w zagadnieniach gospodarczych i społecznych powinno mu dać zrozumienie konieczności dźwignięcia własnego środowiska na wyższy poziom gospodarczy, jako też w ogóle życiowej konieczności wydobycia Polski z prymitywizmu. Postulat ten musi mieć również zastosowanie na obszarze, objętym Okręgiem Szkolnym Poznańskim, a zwłaszcza w jego pasie granicznym pomimo, że obszar ten ma obok Pomorza i Śląska ze wszystkich ziem Polski Odrodzonej najlepszą strukturę gospodarczą, albowiem i na tym obszarze nie każda piędź ziemi jest jeszcze należycie wyzyskana.

nie każdy warsztat pracy należycie zorganizowany i nie każda praca tak wydajna, jakby nią być mogła i jakby tego interes Państwa wymagał.

V. Nauczyciel powinien przy pomocy przedmiotu geografii wpoić młodzieży przekonanie, że źródło zwycięstwa w wypadku nieprzewidzianego targnięcia się nieprzyjaciela na całość i niepodległość Państwa leży nietylko w mocy ducha jego obrońców i umiejętności, czy zdolności dowodzenia oficerów, lecz również w wysokim stopniu jest zależne od mocy gospodarczej Państwa.

VI. Nauka geografii powinna dać między innymi ukochanie ziemi ojczystej, a w konsekwencji — gotowość psychiczną do jej obrony aż do ostatniej kropli krwi.

c) *Przyroda: Duże pokrewieństwo pod względem obronności Państwa z przedmiotem geografii posiada — siostrzany przedmiot — przyroda.*

Pokrewieństwo to odnosi się tak do celów nauczania, jako też do materiału nauczania, traktującego niejednokrotnie ze stanowiska biologicznego, fizykalnego, czy chemicznego materiału, znany dzieciom z przedmiotu geografii. Przede wszystkim podkreśliłbym od strony obronności Państwa wagę realizacji jednego z celów, a mianowicie „wskazywanie możliwości podnoszenia środowiska na wyższy poziom gospodarczy oraz uświadamianie znaczenia takiej działalności dla gospodarki Państwa“.

Poza tym niepoślednia rola przypadnie niektórym wybranym tematom, dającym uczniom konkretne wiadomości oraz częściowo nawet praktyczne przygotowanie na wypadek wojny. Do tych zaliczyłbym w programie dla szkół III stopnia:

- I. w kl. III: koń, pies, gołąb;
- II. w kl. IV: len i jego zastosowanie, wiadomości o glebie;
- III. w kl. V: cykle o ciepłe, o powietrzu czystym i zanieczyszczonym, zmiany objętości przy zmianach temperatury, rozpuszczalność w wodzie, własności powietrza, wreszcie cykle o światło — peryskop;
- IV. w kl. VI: rozpoznawanie drzew krajowych, lasy sztuczne i naturalne, skład powietrza, żelazo, niektóre tematy z cyklu o glinie, kompas, wreszcie przykłady wzmacniania i zmniejszania tarcia;
- V. z kl. VII:
  - a) z zakresu nauki o przyrodzie marowej: cykle o ropie naftowej, o obrotnie przeciwigazowej, instalacja oświetleniowa, radioodbiornik, telefon i silniki,
  - b) z nauki o człowieku łącznie z higieną: opatrywanie drobnych ran, pierwsza pomoc w skaleczeniu głębszym i krwotoku, pierwsza pomoc w razie omdlenia, uduszenia, zatrucia, zmarznięcia, odmrożenia, porażenia słonecznego, utonięcia, wreszcie elementarne wiadomości o bakteriach.

Przytoczony materiał nauczania może być w toku nauczania w sposób naturalny skojarzony z pewnymi sytuacjami życiowymi, w jakich się znaleźć może przyszły piechur, sanitariuszka, czy saper, a nawet — utinam falsus vates sim — sam uczeń. Wystarczy przykładowo przytoczyć następujące skojarzenia:

powietrze czyste i zanieczyszczone — urządzenia wentylacyjne w schronach przeciwigazowych, okopach itd.,

zmiany objętości przy zmianach temperatury — chłodnice przy broni maszynowej,
peryskop — ma zastosowanie na wojnie dla chwytania obrazów ukrytych w terenie; w łodzi podwodnej,
lasy naturalne — wyzyskanie ich podczas wojny, zachowanie się na wypadek zagazowania,
lasy sztuczne — maskowanie wzmocnionych pozycji w czasie pokoju,
kompas — konieczny w czasie marszu podobnie jak mapa,
tarcie — zastosowanie dźwigów, kołowrotów na wojnie dla zmniejszenia tarcia,
pies — pies meldunkowy na wojnie,
gołąb — gołąb pocztowy służy do przenoszenia meldunków,
itd. podobnie jak w nauce geografii:
mierzenie odległości na oko — ma bardzo często zastosowanie dla wyznaczenia celownika,
ćwiczenia kartograficzne — dają podstawę do konstruowania szkiców terenowych i meldunków,
bagna, jeziora, rzeki i lasy na terenie Polski — mają duże znaczenie strategiczne,
żywy miast — jest kwestią pierwszorzędnej wagi na wypadek wojny
itd.

Przytoczony materiał z zakresu przyrody występuje prawie bez zmian w szkole powszechnej II stopnia organizacyjnego w klasach od III do VI włącznie. Jedynie w programie kl. V szkoły II stopnia o 3 nauczycielach niektóre tematy w poszczególnych cyklach są opuszczone, jak np. peryskop. W kl. VI w programie dwóch kursów A i B pominięto cykl o obronie przeciwgazowej (może zbyt pochopnie), dodano natomiast inny:

„znaczenie stali w przemyśle wojennym”, którego — co jest dość charakterystyczne — nie ma w programie dla szkół III stopnia. Gorzej natomiast jest w programie dla szkół I stopnia i to tak o jednym jako też o dwóch nauczycielach w klasach III i IV, w których tylko reprezentowane są niektóre tematy, wzięte przeze mnie z programu dla szkół III stopnia, podobnie jak to miało miejsce z programem geografii. Ze wszystkich wymienionych poprzednic tematów pozostały tylko szczytki, jak: znaczenie lasów, cykl o glebie, powietrze czyste i zanieczyszczone, rozumienie użyteczności prostych maszyn np. dźwigni i bloku oraz stosunkowo najwięcej tematów z zakresu higieny w ostatnim kursie — „C”. Duży nacisk położono natomiast na różne tematy natury gospodarczej, które w efekcie powinny młodzieży wiejskiej uświadomić konieczność dźwignięcia gospodarki rolnej na wyższy poziom, a sprawa ta jest przecież pierwszorzędnej wagi, albowiem wzmocnienie produkcji rolnej staje przed polską rzeczywistością jako jeden z najważniejszych problemów z uwagi na wzmocnienie siły gospodarczej i potencjału obronności.

Jak z tych uwag dotyczących przedmiotu przyrody wynika, najważniejsza rola z punktu widzenia obronności przypadnie przyrodzie martwej w klasach wyższych, która — istotnie — może być bardzo dobrze wykorzystana w sensie wyposażenia ucznia w wiadomości i umiejętności, potrzebne mu jako przyszłemu obrońcy Państwa. W klasie najwyższej szkół wszystkich stopni specjalna rola przypada nadto nauce o higienie w ogólności, a szczególnie wiadomościom z zakresu ratownictwa, które — przytaczam dosłownie tekst programu — „winny być tak opracowane, by mogły być przez młodzież stosowane w razie konieczności”.

Omawiając przedmiot przyrody, pragnę zwrócić uwagę jeszcze na jedną sprawę, która moim zdaniem nie jest bez znaczenia z punktu widzenia organizacji obrony Państwa. Mam na myśli zasadniczą tendencję programu, zawierającą się w słowach: „Należy chronić wszystko, co żyje i co życiem swoim nie zagraża bytowi człowieka”. Realizując konsekwentnie to hasło od pierwszej klasy szkoły powszechnej, należy w ostatnich klasach wg programu „uzasadniać konieczność ochrony przyrody względami estetycznymi, naukowo-przyrodniczymi i historycznymi”, a ja dodałbym jeszcze — względami na bezpieczeństwo Państwa. Powszechnie przecież wiadomo, że łatwiej jest bronić się, czy łatwiej zorganizować natarcie w terenie chociażby cośkolwiek zakrytym zagajnikami, aniżeli w terenie nagim jak płyta stołowa. Fizjograficzny obraz ziem Polski Odrodzonej, który należy opisowo sformułować jako przeważnie nizinny, tym bardziej wymaga, aby świat roślinny otoczony był staranną opieką. Każde niepozorne drzewko i każdy mizerny krzaczek może kiedyś posłużyć za tarczę obronną przyszłemu żołnierzowi-obywatelowi, który zostanie zmobilizowany do boju, nie mówiąc już o tym, jak duże znaczenie mają umiejętnie hodowane zbiorowiska roślinne jako jeden z ważnych działów gospodarki narodowej.

Rozważania, dotyczące realizacji hasła obrony Państwa w przedmiocie przyrody, pozwalają się streścić następująco:

- I. Program przyrody dla szkół wszystkich stopni organizacyjnych zawiera w sobie tematy, które posłużyć mogą za punkt wyjścia do bezpośredniego przygotowania ucznia w zakresie obrony Państwa.

II. Szczególna rola pod tym względem przypada przyrodzie martwej w szkołach II i III stopnia organizacyjnego.

III. Hasło ochrony przyrody — zwłaszcza świata roślinnego — powinno być w szkole starannie pielęgnowane ze względu na bezpieczeństwo Państwa.

IV. Przedmiot przyrody powinien być również należycie wyzyskany w sensie uświadomienia działwie szkolnej palących potrzeb gospodarczych Polski Odrodzonej i życiowej konieczności dźwignięcia Polski z prymitywu gospodarczego celem wzmocnienia siły gospodarczej Państwa, a co za tym idzie — wzmocnienia potencjału obronności.

d) *Matematyka*: *Z kolei przechodzę do trzeciego przedmiotu grupy matematyczno-przyrodniczej, tj. do matematyki.* Przedmiot ten — moim zdaniem — kwalifikuje się do wyzyskania w zakresie obronności głównie od strony materiału nauczania. Jeśli chodzi o materiał nauczania, to — wydaje mi się — ważniejsza rola przypada geometrii, mniejsza zaś arytmetyce, która oddać może usługę jako technika obliczeń geometrycznych. Z zakresu geometrii podkreśliłbym specjalnie w programie dla szkół III stopnia:

I. w kl. I: ćwiczenia orientacyjne, dotyczące położenia i ruchu, porównywanie długości;

II. w kl. II: mierzenie i odmierzanie długości, godziny i minuty na zegarze i wyrażenia językowe używane na oznaczenie czasu wg zegara;

III. w kl. III: mierzenie i odmierzanie długości, próby oceny odległości „na oko”;

IV. w kl. IV: zadania, dotyczące prędkości, drogi i czasu, elementarne pojęcia geo-

- metryczne oraz cały cykl tematów, za-
tytułowanych „skala i plan”;
- V. w kl. V: wiadomości o kątach, obliczanie
długości linii łamanych, ćwiczenia w
kreśleniu, wyznaczanie punktów na pla-
nie metodą rzutowania na oś, ćwiczenia
w wyznaczaniu prawdziwych długości
odcinków wg planu i mapy, oznaczanie
skali;
- VI. w kl. VI: obliczanie pola powierzchni
wg planu oraz obliczanie objętości po-
mieszczeń; — wreszcie
- VII. w kl. VII: ćwiczenia w czytaniu planów
i obliczanie pojemności naczyń i zbior-
ników.

Materiał ten znajduje się w całej roz-
ciągłości również w szkołach II stopnia.

W szkołach I stopnia organizacyjnego
nienaruszony stan materiału nauczania pod
tym względem spotyka się tylko w kl. I i II.
W klasie III w programie dwóch kursów A
i B i w kl. IV w programie trzech kursów A,
B i C przytoczony materiał od kl. III do VII
włącznie programu dla szkół III stopnia zo-
stał wybitnie ograniczony na rzecz arytmetyki,
która tutaj reprezentowana jest w ogóle
obficie.

Jak już poprzednio zaznaczyłem, cenne
usługi w rozwiązywaniu wymienionych pro-
blemów ściśle geometrycznych oddać może
arytmetyka, jako środek techniczny i o tyle
właśnie oba zasadnicze działy matematyki:
arytmetyka i geometria zajął się bardzo
silnie na płaszczyźnie obronności. Poza tym
niewykluczone jest oczywiście, że i czysta
arytmetyka może być bezpośrednio zastoso-
wana na wojnie w oderwaniu od problemów
geometrycznych np. w dziedzinie zaopatry-
wania, wyżywienia, sanitariatu itd. Wyłus-
kując z materiału nauczania przytoczone te-

maty geometryczne, miałem głównie na uwadze, że wiadomości i umiejętności przyswojone uczniowi w zakresie tych właśnie tematów mogą mieć bezpośrednie zastosowanie na wypadek wojny w różnych rodzajach broni i w ogóle w akcji wojennej na froncie.

Przedmiot matematyki ująć zatem można w następujące postulaty pod kątem widzenia obronności:

- I. szczególne znaczenie w zakresie bezpośredniego przygotowania ucznia na przyszłego żołnierza-obrońcę w przedmiocie matematyki przypada geometrii, a zwłaszcza niektórym wybranym elementom, które z tego powodu powinny być z większą dokładnością i starannością metodycznie przez nauczyciela opracowane;
- II. metoda pracy w dziedzinie tych elementów powinna prowadzić możliwie do przyswojenia uczniowi umiejętności samodzielnego rozwiązywania zagadnień i wykonywania ćwiczeń praktycznych;
- III. rola arytmetyki sprowadza się pod kątem widzenia obronności Państwa do środka pomocniczego w rozwiązywaniu problemów geometrycznych i dlatego również zasadnicze techniki arytmetyczne powinny być przez ucznia dostatecznie opanowane, a zwłaszcza rachunek pamięciowy w dostępnym zakresie.

Realizacja tych postulatów uzależniona jest częściowo od tego, czy szkoła względnie uczniowie posiadają dostateczny zapas środków pomocniczych i przyborów i dlatego na tę sprawę należało by zwrócić baczną uwagę. Takie np. zagadnienie jak plan i skala może być tylko wówczas dokładnie metodycznie przerobione i naprawdę uczniowi przyswojone, jeśli uczeń będzie rozporządzał cyrklem, liniałem, kątomierzem, ekierkami, dobrze za-

ostrzonym ołówkiem i nie byle jakim papierem. Wiadomo jednakże powszechnie, jak trudno nieraz postarać się szkole czy uczniowi o te rzeczy.

- e) *Zajęcia praktyczne i rysunki. Pozostały jeszcze do omówienia dwa przedmioty techniczne: zajęcia praktyczne i rysunki.* Stosunek tych przedmiotów do zagadnienia obronności pozwala się — moim zdaniem — ująć następująco: W pierwszym rzędzie nasuwa mi się refleksja, że jeśli przedmioty te są w swej konstrukcji wybitnie elastyczne (program podaje bowiem tematy tylko przykładowo), to tym samym istnieje możliwość nagięcia tych przedmiotów do zagadnienia obronności. Poza tym — wydaje mi się — przedmioty te mogą być pod kątem widzenia obronności wyzyskane w dwóch kierunkach: praktycznym i emocjonalno-wychowawczym. Jeśli chodzi o stronę praktyczną, to z programu zajęć praktycznych podkreśliłbym następujące działy czy tematy, zawarte zresztą w programach dla szkół wszystkich trzech stopni organizacyjnych:
1. wszystkie zajęcia z zakresu kultury życia codziennego, prowadzące do nabycia przez uczniów nawyków kulturalnych i higienicznych;
  2. szycie, łątanie odzieży, cerowanie i przyszywanie guzików, zwłaszcza w odniesieniu do chłopców;
  3. wykonywanie różnych pomocy naukowych czy przyborów do przedmiotów: geografii, arytmetyki z geometrią i ćwiczeń cielesnych, potrzebnych w związku z realizacją tematów wymienionych w poprzednich rozważaniach w tych przedmiotach;
  4. w sprzyjających warunkach wytwarzanie przedmiotów użytkowych z drewna czy

nawet z metalu, dające po części praktyczne przygotowanie przyszlemu żołnierzowi oddziału łączności, saperowi czy pionierowi.

Z programu rysunków dla szkół wszystkich stopni organizacyjnych podkreśliłbym od strony praktycznej:

1. szkice terenowe podczas wycieczek (mogą być później ewentualnie wykorzystane jako szkice z meldunkami), ewentualnie w końcowej fazie pracy z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych;
2. ćwiczenia w rozróżnianiu barw i kształtów w związku z rysunkiem z pamięci, z pokazu, które powinny dać uczniowi pewne przygotowanie do rozróżniania barw i kształtów na wojnie (np. tarcze na oznaczenie strefy zagazowanej, rakiety różnokolorowe, sygnały, płachty o różnych barwach i kształtach jako znaki orientacyjne dla lotników itp.).

Z wymienionych ćwiczeń na pierwszym miejscu ulokowałbym szkicowanie (jako metodę pracy), którą to umiejętność posiadać właściwie powinien każdy żołnierz w czasie wojny. Tymczasem — wydaje mi się — szkicowanie uprawiane jest w szkołach powszechnych bardzo skąpo. Niestety leży już w charakterze tak ucznia jako też nauczyciela, aby każdy rysunek wykonany był możliwie dokładnie i czyściutko, aby nie było na nim żadnej linii czy kreski zbędnej. Tymczasem szkicowanie w dosłownym tego słowa znaczeniu daje dużą oszczędność w czasie, a co za tym idzie — daje możliwość przerebienia nawet kilku tematów w jednej godzinie lekcyjnej.

Przechodzę z kolei do strony emocjonalno-wychowawczej przedmiotu rysunków i zajęć praktycznych. Wyobrażam sobie, że od

tej właśnie strony przedmioty te mogą być znacznie więcej wyzyskane pod kątem widzenia obronności, aniżeli od strony praktycznej. Mam na myśli wykonywanie przez uczniów w zakresie programu zajęć praktycznych rozmaitych przedmiotów, które mogą ich uczuciowo przybliżyć do aktualnych spraw Państwa z dziedziny obronności, podobnie jak to może mieć miejsce w rysunku z pamięci, z pokazu, czy z wyobraźni przez podsuwanie uczniowi odpowiednio dobranych tematów.

Pozwolę sobie przytoczyć następujące przykłady:

1. **Zajęcia praktyczne:**

- I. zabawkarstwo: samolociki, okręciki, latawce, maski, łódki itp.;
- II. majstrowanie: samochody i pociągi (pancerne), figurki wojskowe, armaty, koszary, hangary lotnicze, balony na uwięzi, czapki żołnierskie, pasy itp.;
- III. roboty z różnych materiałów (wyższe klasy): latawce, łuki, łatwe modele namiotu wraz z urządzeniem wewnętrznym, modelarstwo lotnicze, modele okrętów itp.

2. **Rysunki:** żołnierz (lub żołnierze) marszeruje, marynarz (okręt) lub bitwa morską, samolot (lub eskadra) defiluje, defilada wojska, fabryka amunicji, latarnia morską, fort obronny, maska gazowa itd. Bogactwo tematów rysunkowych z zakresu obronności jest w ogóle niewyczerpane.

Tego rodzaju tematy czy to z zakresu rysunków, czy zajęć praktycznych powinny w rezultacie wespół z innymi przedmiotami przyczynić się do rozbudzenia sfery uczuciowej ucznia w sensie bezpośredniego nastawienia jej do obrony Państwa. Powiedzmy sobie otwarcie, że nie będziemy w szeregach

młodzieży sztucznie przytłumiali instynktu walki, który w sposób nieszkodliwy zawsze dotychczas znajdował naturalne ujście we wspomnianym przeze mnie zabawkarstwie, majstrowaniu czy niewinnych rysunkowych scenach batalistycznych, będących tworem bogatej wyobraźni ucznia. Przeciwnie, wydaje mi się, iż polska racja stanu wymaga, aby spojrzeć prawdzie w oczy i robić wszystko, co leży w naszej mocy, aby ten instynkt walki podtrzymać i skierowywać ku celom ogólnonarodowym. Absolutnie nie możemy pozwolić na jakieś sublimowanie tego instynktu w sensie wypowiedania wojny wojnie. Sublimujemy go raczej w tym sensie: cudzego nie chcemy, ale z własnej sukni nie pozwolimy sobie odebrać ani guzika!

Streszczam się w przedmiocie rysunków i zajęć praktycznych do następujących wniosków:

- I. Rysunki i zajęcia praktyczne mogą być wyzyskane pod kątem widzenia obronności w dwojakim kierunku: praktycznym i emocjonalno-wychowawczym;
- II. Z ćwiczeń praktycznych na specjalne podkreślenie zasługują te, które mogą się bezpośrednio przydać uczniowi na wojnie jako przysłemu żołnierzowi-obroncy;
- III. W rysunkach i zajęciach praktycznych powinien znaleźć naturalne ujście wrodzony młodzieży instynkt walki, który powinien być kierowany ku celom ogólnonarodowym.

3. Problem obronności w szkołach powszechnych na wsi i w mieście.

Na marginesie tych rozważań, traktujących możliwość wyzyskania niektórych przedmiotów w płaszczyźnie obronności, uważam za wskazane zwrócić uwagę na jeden — moim zdaniem —

ważny moment, a mianowicie na konieczność odmiennego potraktowania zagadnienia obronności w szkołach powszechnych na wsi i w mieście niezależnie od scharakteryzowanych już poprzednio różnic w materiale nauczania pomiędzy programami szkół o różnych stopniach organizacyjnych. Odmienność ta będzie — w ramach omówionych przeze mnie przedmiotów — wynikała z niektórych faktów oczywistych, jak z różnicy pomiędzy psychiką dziecka wiejskiego i miejskiego, z odmienności zagadnień gospodarczych i społeczno-państwowych, z odmienności potrzeb Państwa w dziedzinie obronności, wreszcie ze specyficznej roli, jaka w dziedzinie obrony Państwa przypada miastu i wsi oraz wzajemnego stosunku tych dwóch krańcowo różnych środowisk społecznych do siebie w zakresie organizacji obrony Państwa.

- a) Nie ulega przecież wątpliwości, że dziecko miejskie posiada z natury rzeczy większy zasób doświadczeń, przeżyć i wiadomości z dziedziny obrony Państwa, aniżeli dziecko na zapadłej wiosce, odciętej nieraz od świata. W związku z tym nauczyciel w mieście ma rolę znacznie ułatwioną, bo doświadczenia, przeżycia i rozbudzone już częściowo zainteresowania dziecka mogą się stać doskonałym punktem wyjścia do działania pedagogicznego w dziedzinie geografii, przyrody, matematyki, zajęć praktycznych czy rysunków. Tymczasem na wsi nauczyciel częstokroć nie ma do czego nawiązać i z konieczności musi się sam stać źródłem uświadomienia obywatelskiego dla ucznia. To jest różnica dość zasadnicza, bo z różnicy tej wynika znacznie większa odpowiedzialność nauczyciela wiejskiego od odpowiedzialności nauczyciela w mieście, któremu dzieci same podsuwają spontanicznie tematy, o ile żywią względem niego zaufanie. Słowem — nauczy-

ciel na wsi musi więcej i intensywniej pamiętać o zagadnieniu obrony Państwa, aniżeli nauczyciel w mieście, gdzie rytm życia codziennego nie jest tak jednostajny. Robotą nauczyciela w dziedzinie obronności na wsi musi być bardziej dokładna, lepiej przygotowana, lepiej wyposażona w środki pogładowe i wyraźniej rozplanowana.

- b) Odmienność zagadnień gospodarczych na wsi i w mieście zasadza się głównie na tym, że podczas gdy w mieście dominującą rolę odgrywają zagadnienia z dziedziny handlu, przemysłu i rzemiosła, to na wsi centralnym zagadnieniem jest rolnictwo wraz z wszystkimi swoimi zagadnieniami. Otóż rzeczą nauczyciela na wsi czy w mieście będzie zastanowienie się, w jakim pedagogicznym duchu powinny te zagadnienia być udostępnione działwie na terenie szkoły na wsi czy w mieście, aby Państwo Polskie wzmogło swój potencjał obronności. Tego rodzaju przedmioty, jak przyroda, geografia i matematyka, jako przedmioty wyraźnie realistyczne, powinny dać asumpt do rozważań ścisłych i — że tak powiem — zimno-krwistych.
- c) Nauczyciel na wsi jako też w mieście powinien — moim zdaniem — w szczególności jasno i wyraźnie forsować na terenie szkoły potrzeby Państwa w dziedzinie obronności. O ile w mieście pojawiają się np. tego rodzaju problemy, jak brak wykwalifikowanych robotników i rzemieślników do wielu gałęzi przemysłu, opanowanie niektórych dziedzin handlu i przemysłu przez obce kapitały, brak uczciwości podatkowej, mała częstokroć wydajność pracy robotnika, rzemieślnika czy urzędnika, możliwość zakładania nowych warsztatów pracy i likwidowania sztucznego nadmiaru rąk do pracy, wskazywania możliwości ekspansji gospodarczej na inne tereny

Polski czy w świecie itp. — to na wsi spotykamy się z problemem wzmożenia produkcji i podniesienia wydajności gleby, parcelacji i wykupu majątków z rąk niepolskich, organizacji zbytu płodów rolnych, zjednoczenia rolników rozbitych na kilkanaście zwalczających się obozów, ochrony przyrody, spółdzielczości, naprawy dróg, elektryfikacji wsi, podniesienia kultury życia codziennego itd. O tych sprawach mówi się co prawda bardzo często w ogóle, ale rzadziej w szkole. Uważam, że tak na wsi, jako też w mieście należało by w ramach przedmiotów realistycznych sprawy te konsekwentnie i świadomie pedagogicznie rozpatrywać, oczywiście na poziomie rozwoju psychicznego młodzieży.

- d) Rzeczą nauczyciela na wsi i w mieście będzie również zbliżenie do siebie tych dwóch krańcowo różnych środowisk społecznych w interesie racjonalnej obrony Państwa. Przedmioty realistyczne mogą być doskonale w tym kierunku wyzyskane. Wieś i miasto powinny w psychikę dziecka wiejskiego czy miejskiego wrócić jako dwa ośrodki życia gospodarczego organicznie z sobą związane. Za zbliżeniem emocjonalnym dziecka wsi do dziecka miasta i odwrotnie jako efektem pracy wychowawczej, powinno pójść zbliżenie przez materiał nauczania w dziedzinie współpracy gospodarczej. Szczególnie należało by przy każdej sposobności podkreślać, jak ważna jest ta kolaboracja na wypadek wojny, kiedy od racjonalnego ujęcia tej kolaboracji zależy utrzymanie mas robotniczych w miastach, produkujących materiał wojenny i zapatrujących synów wsi we wszystkie potrzebne środki wojenne.
- e) Wreszcie — jeszcze jedno. Wydaje mi się, że o ile praca nauczyciela na wsi w dziedzinie przedmiotów realistycznych a zwłaszcza

geografii powinna od strony wychowawczej dać jako kwintesencję gotowość psychiczno-charakterylną wychowanka do obrony każdej piędzy zagrożonej ziemi i każdej chaty, to w mieście powinna dać tę samą gotowość do obrony każdej kamienicy i każdego kawałka muru. Sądzę, że pomimo wzrastającego w szalonym tempie postępu techniki wojennej, zwycięstwo raczej przypadnie w udziale temu, kto będzie ożywiony lepszym duchem.

4. Lektura uzupełniająca i biblioteki uczniowskie.

Ostatnia sprawa, której chciałbym w płaszczyźnie obronności kilka słów poświęcić, to sprawa lektury uzupełniającej. W spisie lektury obowiązującej na kl. V, VI i VII szkoły powszechnej III stopnia organizacyjnego, a zarazem dla poszczególnych klas względnie kursów szkół I i II stopnia wyodrębnić można osobną grupę książek o treści przyrodniczo-geograficznej. Książek tych przypada na kl. V — 7 (na 23), na VI — 9 (na 33) i na VII — 4 (na 22).

Z grupy geograficzno-przyrodniczej na specjalną uwagę zasługiwać by powinny te książki, które zawierają w sobie składniki treściowe, logicznie związane z zagadnieniem obronności. Książki te mogły by posłużyć w pewnej mierze jako źródło bezpośredniego wzbogacenia wiedzy w dziedzinie obronności i ewentualnie praktycznego przygotowania.

Poza tym pilniejszej uwagi wymaga od strony obronności Państwa biblioteka uczniowska, kompletowana w szkołach wszystkich stopni organizacyjnych niezależnie od lektury uzupełniającej z książek, polecanych systematycznie przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Tutaj z punktu widzenia organizacji obrony Państwa wybijają się głównie autorzy: Przyborowski, Konarski, po części Mosso-

czowa i Szalay-Groele, maryniści: Bandrowski, Bohomolec, Gínsbert, Lipkowska i Rokiciński, literatura lotnicza: Meissnera i Burzyńskiego, Kraśnego i Kluza, wreszcie rzecz „O wojnie gazowej” Roszki.

Proszę niniejsze skromne uwagi, dotyczące lektury, przyjąć raczej w sensie sygnalizacyjnym, albowiem — zdaję sobie zupełnie sprawę z tego — kwestia ujęcia lektury uzupełniającej i bibliotek szkolnych pod kątem widzenia obronności Państwa, sprawa wykazania braków i wskazania potrzeb w tej dziedzinie, sprawa doboru książek przystosowanych do zagadnienia obronności — wszystkie te problematy stanowią same w sobie bardzo bogaty temat, wymagający odrębnego opracowania.

Ograniczam się w konkluzji tylko do stwierdzenia, że książki o treści przyrodniczo-geograficznej powinny stanowić naturalne dopełnianie tych składników programowych w zakresie przyrody i geografii, które mają bezpośredni związek z zagadnieniami obrony Państwa. Przede wszystkim w tym kierunku powinno pójść kompletowanie lektury uzupełniającej i nowych książek do bibliotek uczniowskich w szkołach powszechnych.

5. Tezy.

1. Hasło obronności wynika z podstaw ideowych szkoły powszechnej i powinno być realizowane w szkole powszechnej w sensie psychicznego, moralnego i częściowo praktycznego nastawiania wychowanka do obrony czynnej.
2. Specjalne znaczenie w zakresie obrony Państwa przypada pieśniom o Ojczyźnie, które powinny się przyczyniać do wyrobienia pogody ducha, poczucia tężyzny i aktywnej

postawy obywatelskiej i dlatego powinny stanowić podstawowy repertuar w pracy szkolnej.

3. W nauce geografii z punktu widzenia obronności należy zwrócić specjalną uwagę na dokładne zaznajomienie działwy szkolnej z mapą, na zagadnienia gospodarcze i społeczne, na ukochanie ziemi ojczystej, na zawiązanie psychicznej więzi pomiędzy wszystkimi Polakami na całej kuli ziemskiej oraz na te składniki programu, które mogą wychowankowi dać bezpośrednio przygotowanie do obrony Państwa.
4. Z zakresu przyrody ważna rola przypada przyrodzie martwej (zwłaszcza niektórym wybranym elementom programu), która częściowo może dać bezpośrednio przygotowanie do obrony Państwa, a poza tym szczególnej uwagi wymaga hasło ochrony przyrody i aktualne z punktu widzenia organizacji obrony Państwa zagadnienia gospodarcze.
5. W przedmiocie arytmetyki z geometrią należy specjalną opieką otoczyć dział geometrii, która ma najściślejszy związek z zagadnieniami obrony Państwa, oraz techniki arytmetyczne (zwłaszcza rachunek pamięciowy) jako środek pomocniczy do rozwiązywania problemów geometrycznych.
6. Rysunki i zajęcia praktyczne powinny być wyzyskane w dziedzinie obronności Państwa na I szczeblu nauczania w kierunku emocjonalno-wychowawczym, w formie zabawkarstwa, majstrowania i rysunku z wyobraźni, a na II i III szczeblu nauczania częściej jako praktyczne przygotowanie do obrony Państwa.
7. Lektura uzupełniająca i biblioteki uczniowskie powinny być kompletowane w szkołach powszechnych przede wszystkim pod kątem

widzenia obronności Państwa, a książki treści przyrodniczo-geograficznej powinny stanowić naturalne uzupełnienie składników programowych z zakresu przyrody i geografii, związanych bezpośrednio z zagadnieniem obrony Państwa.

8. Praca nauczyciela nad uświadomieniem młodzieży w dziedzinie obrony Państwa powinna mieć odmienne ujęcie na wsi i w mieście, jako w dwóch krańcowo różnych środowiskach społecznych, a efektem pracy wychowawczej w obu środowiskach powinno być psychiczne i emocjonalne zbliżenie wsi do miasta i odwrotnie.

06/72

08/77

08/12

Skontrum 2007

RP 1643

OBCHODY I UROZUMIENIA**w Szkołach i Stowarzyszeniach w ciągu roku szkolnego****KSIĄŻKI NIEZBĘDNE DLA NAUCZYCIELI, KIEROWNIKÓW
STOWARZYSZEŃ, ŚWIETLIC itd.:**

OBCHODZIMY ŚWIĘTO MORZA. (Materiały i wzory dla urządzających uroczystości, poświęcone propagandzie morza) z pieśniami (nutami): a) Stała się w słońcu lśni... — słowa B. Wasylewski. b) Płyną po morzu nasze łodzie — słowa B. Wasylewski — L. skł. 254-SP. . . . . Cena zł 1,30

JAK OBCHODZIĆ ROCZNICĘ POWSTANIA STYCZNIOWEGO. Objętość 52 stron, oraz załącznik z pieśniami (nutami): a) Hej, strzelcy wraz! b) Pieśń z obozu Jeziorańskiego. c) Marsz Żuawów — L. skł. 343-SP. . . . . Cena zł 1,10

OBCHÓD IMIENNI PANA PREZYDENTA. Objętość 64 stron, oraz dwa załączniki z pieśniami (nutami): a) Jeszcze Polska nie zginęła. b) I-sza Pieśń o Prezydencie. c) II-ga Pieśń o Prezydencie — L. skł. 344-SP. . . . . Cena zł 1,20

DZIEŃ 19 MARCA. (Poradnik dla urządzających obchody i akademie ku czci Marsz. Józefa Piłsudskiego). Objętość 80 stron, oraz trzy załączniki z pieśniami (nutami): a) I-sza Brygada. b) Jedzie, jedzie na kasztance. c) Fanfary (na instrum. dęte), muzyka do wiersza „Fanfary 1-go Pułku Legionów” — Mączki. d) O mój rozmarynie... e) Jedzie Pan Komendant. L. skł. 345-SP. . . . . Cena zł 1,30

3 MAJA. (Poradnik dla nauczycieli i dla urządzających obchody rocznicy 3 Maja z pieśniami (nutami): a) Witaj majowa jutrzenko. b) Zgoda sejm to sprawiła — L. skł. 351-SP. Cena zł 1,10

DZIEŃ DZIECKA I MATKI. (Poradnik dla nauczycieli i urządzających obchody ku czci Dziecka i Matki) z pieśniami (nutami): a) Kolysanka — Fr. Schubert. b) Do Matki — J. Pawłowski — L. skł. 352-SP. . . . . Cena zł 1,10

DZIEŃ 11 LISTOPADA — ŚWIĘTO PAŃSTWOWE RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ. II wydanie powiększone. (Poradnik dla nauczycieli i dla urządzających obchody) z pieśniami (nutami): Pieśń Wolności na Dzień Święta Państwowego Rzeczypospolitej Polskiej — L. skł. 105-SP. . . . . Cena zł 1,30

EDWARD ŚMIGŁY RYDZ, MARSZAŁEK POLSKI. (Poradnik dla urządzających obchody ku czci Naczelnego Wodza). Objętość 84 strony — L. skł. 14-SP. . . . . Cena zł 1,—

12